

~~บทความ~~

## จริยธรรมพุทธศาสนากับจริยธรรมสากล

สุรพล ทวีศักดิ์



ภาพ Cornfield วาดโดย Vincent van Gogh

### บทนำ

ระยะหลังมานี้ดูเหมือนบ้านเราจะมีการเรียกร้องจริยธรรมสากล จริยธรรมภาคสาธารณะและจิตสาธารณะ กันมากขึ้น สาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งอาจเป็นเพราะเราจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับกระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดการตื่นตัวในเรื่องความเป็นประชาธิปไตย และสิทธิมนุษยชนกันมากขึ้น แต่ก็ดูเหมือนว่า การเรียกร้องดังกล่าวนี้ได้ทำให้ชาวพุทธจำนวนหนึ่งวิตกว่า อาจส่งผลกระทบต่อพุทธศาสนา ดังที่เราได้เห็นปฏิกิริยาอ่อนไหวของชาวพุทธ โดยเฉพาะพระสงฆ์ได้ออกมาเรียกร้องไม่ให้ตีควิชาพุทธศาสนาออกไปเพื่อจะนำจริยธรรมสากลเข้ามาแทนในการปรับปรุงหลักสูตรด้านจริยศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อปี พ.ศ.๒๕๓๓ และที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือปราชญ์ทางพุทธศาสนาอย่างท่านเจ้าคุณพระพรหมคุณาภรณ์

(ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพเวที ได้ออกมาชี้แจงเหตุผลที่ไม่ควรตัดวิชาพุทธศาสนา ออกจากการจัดการศึกษาของชาติโดยละเอียด ดังปรากฏในหนังสือชื่อ “ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย”<sup>๑</sup> ซึ่งดูเหมือนท่านเจ้าคุณจะมองว่าจริยธรรมสากลอาจจะ “ก่อพิษภัย” ต่อสังคมไทยอย่างร้ายแรง ดังที่ท่านแสดงความเห็นว่า

“ในกรณีที่น่าเอาระบบจริยธรรมอย่างอื่น (จริยธรรมสากล) เข้ามาสอนในระบบการศึกษาของชาติ นอกจาก ความขัดแย้งแปลกแยกไม่กลมกลืนจะเกิดขึ้นแล้ว ผลเสียหายนี่จะเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความเชื่อถือและการปฏิบัติที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนต่างๆ ที่มีอยู่โดยอาศัยชื่อว่าเป็นพุทธศาสนา ก็จะลอยตัวออกไปอยู่นอกขอบเขตความรับผิดชอบของการศึกษา...และความเชื่อถือปฏิบัติที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนเหล่านั้น ก็จะถูกปล่อยให้ถ่ายทอดสืบต่อขยายออกไปได้โดยเสรี ก่อพิษก่อภัยแก่สังคมไทยกว้างขวางออกไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด”<sup>๒</sup>

นับแต่ปี ๒๕๓๔ ที่ตีพิมพ์หนังสือเล่มดังกล่าวมาจนกระทั่งปี ๒๕๕๐ ดูเหมือนพระพรหมคุณาภรณ์ท่านยังคงเห็นว่าปัญหาดังกล่าวมีความสำคัญ และยังคงวิจารณ์จริยธรรมสากลด้วยท่วงทำนองแบบเดิมว่า จริยธรรมสากลดูจะไม่ต่างอะไรกับ ชุตสากลหรือสุทสากล คือ ชุตสากลเป็นของฝรั่ง จริยธรรมสากลก็ “เป็นของฝรั่ง”<sup>๓</sup> ดังนั้น จึงไม่ใช่สากลที่เป็นของมวลมนุษยชาติทั่วไป อีกอย่างหนึ่งดูเหมือนว่า จริยธรรมสากลแบบฝรั่งจะไม่ได้ยึดโยงอยู่กับ “ศีลธรรมสากลตามกฎธรรมชาติ” ดังนั้น จึงไม่ใช่จริยธรรมสากลที่แท้จริง ส่วนจริยธรรมของพุทธศาสนานั้นยึดโยงอยู่กับศีลธรรมสากลตามกฎธรรมชาติ จึงเป็นจริยธรรมสากลที่แท้จริง<sup>๔</sup> (ประเด็นดังกล่าวนี้จะอภิปรายโดยละเอียดข้างหน้า)

ส่วนในอีกด้านหนึ่ง ได้มีการตั้งข้อสังเกตต่อวิถีชีวิตชาวพุทธในสังคมประชาธิปไตยมากขึ้นว่า จริยธรรมของปัจเจกบุคคลแบบพุทธกับจริยธรรมภาคสาธารณะมีลักษณะแยกส่วน หรือไม่เกี่ยวข้องกัน การตั้งข้อสังเกตทำนองนี้ เรามักจะพบในวงสนทนาเกี่ยวกับปัญหาจริยธรรมในสังคมไทยอยู่บ่อยๆ ดังที่เกษียร เตชะพีระ ยกตัวอย่างที่สะท้อนข้อเท็จจริงของวิถีชีวิตผู้คนจำนวนไม่น้อยในสังคมปัจจุบัน ในการ

<sup>๑</sup> หนังสือเล่มนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ปี ๒๕๓๔ แบ่งเป็น ๒ ภาค ภาคแรกชื่อ “ทำไมคนไทยจึงควรเรียนพระพุทธศาสนา” ภาคที่ ๒ ชื่อ “จริยธรรมสากล จากความเป็นกลางสู่ความเป็นจริง” ชื่อหนังสือ “ทางสายอิสรภาพของการศึกษาไทย” นั้น สะท้อนสาระสำคัญของหนังสือเล่มนี้ว่า ถ้าจริยศึกษาของชาติเดินตามแนวจริยธรรมสากลแบบตะวันตกก็เท่ากับถูกครอบงำ แต่ถ้าเดินตามแนวจริยธรรมพุทธศาสนา (ซึ่งเป็นจริยธรรมสากลที่แท้จริง) ก็จะเป็นการศึกษาที่นำสังคมไทยไปสู่อิสรภาพ

<sup>๒</sup> เพิ่งอ้าง, น.๓๖.

<sup>๓</sup> เรื่องที่ว่าอะไรเป็นของฝรั่งไม่เป็นของฝรั่งจะเป็นของสากลหรือไม่สากลหรือเป็นสิ่งที่เราควรรับหรือไม่รับนั้น ไม่เกิด โทษ แสดงความเห็นอย่างน่าฟังว่า “ความรู้เป็นของสากลของมนุษย์ ใครคิดก่อน ใครค้นพบก่อน ใครอธิบายก่อน ไม่เป็นที่ภาคภูมิใจของชาติใดๆทั้งสิ้น คนค้นความรู้จากสารานุกรมไม่มีใครเปิดคู่มือว่าผู้เขียนเรื่องนั้นๆ เป็นคนชาติใด มันไม่สำคัญและไม่น่าสนใจ” โปรตดู โทษ, ไม่เกิด. “โลกนี้มีอนาคตหรือ?” (กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๕๐), น.๓๐.

<sup>๔</sup> ข้อวิจารณ์ดังกล่าวนี้ ผู้เขียนสรุปความจากธรรมบรรยายในซีดีชุด “ธรรมนี้มีไกล ปีพุทธศักราช ๒๕๕๐” โดยพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เรื่องที่ ๔ “ถ้าไปถึงปัญญาที่ไม่มีมัวหลงหาจริยธรรมสากล” และเรื่องที่ ๕ “อย่ามัวสับสนจริยธรรมสากลอยู่ที่ความจริง”

นำเสนอเรื่อง “วัฒนธรรมแห่งศีลธรรมทางการเมืองไทย : ข้อสังเกตบางประการ” เมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๐ ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ ความตอนหนึ่งว่า<sup>๕</sup>

...ตื่นเช้ามีคฤณดา พ.เข้าห้องพระ ในห้องพระของคฤณดา พ. มีพระเครื่องและพระพุทธรูปนับร้อยองค์ แล้วก็สวมมนต์ให้พระ...ตกสายไปวัดริมคลองข้างบ้าน ไปเก็บดอกเบญจจากหลวงพ่อดวงพิที่เยี่ยมเงินแกไป เทียวกินข้าวกับก๊วนพระเครื่องและเครือข่ายปล่อยเงินกู้ บ่ายออกซื้อบั้งตลาดนัดพระเครื่อง เย็นปรึกษาลูกหลานเรื่องหวัคเนนเลือกตั้ง ส.ว.ที่ติดต่อชื่อเสียง ๔๐๐-๕๐๐ บาทต่อหัว...คำเข้าห้องพระสวมมนต์ นับชั่วโมง อีกตัวอย่างหนึ่ง เกษียร อ้างอิงบทความของ พระไพศาล วิสาโล ที่ตีพิมพ์ในมติชนรายวันเมื่อ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๕๐ ว่า

การชุมนุมเรียกร้องโดยสันติของพระสงฆ์พม่าซึ่งถูกตอบโต้ด้วยความรุนแรงจากรัฐบาล...ท่ามกลางเสียงคัดค้านอันกระหึ่มจากผู้นำชาวพุทธทั่วโลก น่าเสียใจอย่างยิ่งที่คณะสงฆ์ไทยกลับเงียบสนิท ไม่มีการเคลื่อนไหวใดๆ มาจากพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเถรสมาคมเลย ...การฆ่าฟันนั้นเป็นการกระทำที่ผิดศีล ยิ่งฆ่าพระสงฆ์ที่ชุมนุมโดยสงบก็ยิ่งผิดทั้งนิคธรรมและศีลธรรม เมื่อผู้นำคณะสงฆ์ไทยนิ่งเฉยจะได้ชื่อว่าเป็นผู้นำศีลธรรมได้อย่างไร หรือว่าพระสงฆ์ที่ถูกฆ่าฟันนั้นเป็นพม่า หากเป็นพระไทยอย่าว่าแต่ถูกฆ่าเลยเพียงแค่บางรูปถูกวิจารณ์ว่าเป็นภิกษุสันดานกาที่เคียดแค้นจนอยู่เฉยไม่ได้แล้ว... เป็นไปได้ว่าสาเหตุที่ผู้นำคณะสงฆ์ไทยนิ่งเงียบต่อกรณีความรุนแรงในพม่าก็เพราะ ๑) ท่านไม่ได้ติดตามข่าวสารบ้านเมืองหรือความเป็นไปของโลกเลย ๒) ท่านทั้งหลายทั้งมวลกลัวการเมือง แต่การเมืองที่ท่านเข้าใจนั้นหมายถึงการต่อต้านรัฐบาล (หากสนับสนุนรัฐบาลก็หาใช่การเมืองไม่) ใครที่ต่อต้านรัฐบาลถือว่ายุ่งการเมืองซึ่งแปลว่าเป็นคนไม่ดี

ปัญหาที่เกษียร และพระไพศาล มองเห็นสอดคล้องกันคือ *ชีวิตทางศีลธรรมของพุทธศาสนาในสังคมไทยเป็นเรื่องบุคคลเท่านั้นไม่เกี่ยวกับการเมือง ไม่เกี่ยวกับรัฐ ไม่เกี่ยวกับสาธารณะ*

จากที่กล่าวมา เราอาจสรุปประเด็นปัญหาได้เป็น ๒ ประเด็นหลักๆ คือ

**ประเด็นที่ ๑** จริยธรรมสากลกับจริยธรรมพุทธ (ซึ่งเป็นรากฐานของจริยธรรมในสังคมไทย) นั้น มีลักษณะแตกต่างกันโดยสาระพื้นฐาน และหากนำมาบูรณาการเข้าด้วยกันในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทยก็อาจจะเกิดผลเสียมากกว่าผลดี

**ประเด็นที่ ๒** วัตรธรรมของจริยธรรมพุทธ (ตามประเพณี) ที่แสดงตัวออกมาในวิถีชีวิตและวิถีสังคมนั้น มีลักษณะแปลกแยกกับจริยธรรมภาคสาธารณะ ทำให้คนตีแบบพุทธเป็นคนดีที่ “วางเฉย” หรือลอยตัวอยู่เหนือปัญหาสังคมการเมือง หรือปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนทั้งในระดับประเทศและระดับนานาชาติ

ผู้เขียนเห็นว่าปัญหา ๒ ประเด็นดังกล่าวนี้มีความเกี่ยวพันกัน ปัญหาแรกเป็นปัญหาของความเข้าใจและการวางท่าที เมื่อเราเข้าใจว่าจริยธรรมสากล ไม่สากลจริง แต่จริยธรรมพุทธของเราเป็นจริยธรรมสากลจริง เราจึงสรุปว่าของเราดีกว่า และวางท่าทีเสมือนว่าจริยธรรมสากลมีความจำเป็นน้อยสำหรับสังคมเรา เมื่อมีท่าทีเช่นนี้สังคมพุทธไทยจึงขาดการเรียนรู้ที่จะหาแนวทางบูรณาการจริยธรรมสากลกับจริยธรรมพุทธอย่างเหมาะสม ผลก็คือความแปลกแยกระหว่างวิถีชีวิตทางจริยธรรมทางพุทธศาสนากับวิถีชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะดังตัวอย่างที่ยกมานั้น ซึ่งเป็นตัวอย่างที่สะท้อนวิถีชีวิตของชาวพุทธส่วนใหญ่ในสังคมไทย

<sup>๕</sup> อ้างถึงใน สุรพศ ทวีศักดิ์. “ชีวิตทางศีลธรรมที่แตกเป็นเสี่ยงๆ ในสังคมพุทธ-ประชาธิปไตย” (มติชนรายวัน, ๒ ธันวาคม ๒๕๕๐ ฉบับที่ ๑๐๘๕๘), น.๕.

บทความนี้ต้องการวิเคราะห์รากฐานที่มาของจริยธรรมสากลและจริยธรรมพุทธศาสนา เพื่อหาคำตอบว่า โดยรากฐานที่มาจากที่ต่างกัน โดยเป้าหมาย และรายละเอียดที่ต่างกันนั้น แต่แท้ที่จริงแล้วจริยธรรมทั้งสองระบบนั้นมีลักษณะขัดแย้งหรือสนับสนุนกันและกันมากกว่า โดยหวังว่าผลของการวิเคราะห์อาจทำให้เรามองเห็นความเป็นไปได้ที่เราจะนำหลักจริยธรรมทั้งสองนั้นมาบูรณาการอย่างเหมาะสม เพื่อแก้ปัญหาความแปลกแยกระหว่างวิถีชีวิตทางจริยธรรมพุทธ (ตามประเพณี) กับวิถีชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะดังตัวอย่างที่ยกมานั้น

### ที่มาของจริยธรรมสากล

จริยธรรมสากลที่กลายมาเป็นรากฐานของสังคมประชาธิปไตยและหลักสิทธิมนุษยชนนั้น มีรากฐานที่มาจากระบบจริยศาสตร์ตะวันตก การพิจารณาเกี่ยวกับที่มาของจริยธรรมสากล โดยทั่วไปจะพิจารณากันใน ๒ ด้านหลักๆ คือ ด้านประวัติศาสตร์ และด้านเหตุผลทางจริยศาสตร์ ในความเห็นของผู้เขียนที่มาจากจริยธรรมสากลในแง่ประวัติศาสตร์เป็นข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งที่เรารู้ และอาจนำมาประกอบการประเมินค่าของจริยธรรมสากลได้ แต่ควรให้น้ำหนักน้อยกว่าด้านเหตุผลทางจริยศาสตร์ ในที่นี้จึงขอยกกล่าวถึงที่มาทางประวัติศาสตร์เพียงกว้างๆ โดยแบ่งที่มาของระบบจริยธรรมสากลจากภูมิปัญญาตะวันตกที่สำคัญ ๓ ยุค คือ

๑. **ยุคภูมิปัญญากรีกโบราณ** แนวคิดทางจริยธรรมที่เด่นๆ มีอิทธิพลมาจากความคิดของนักปรัชญาที่สำคัญ คือ โสเครตีส เพลโต อริสโตเติล จริยธรรมที่เน้นคือจริยธรรมที่แสดงออกมาจากคุณธรรมของบุคคล (ซึ่งเป็น Virtuous Person) เช่น ความมีปัญญา ความกล้าหาญ ความรู้จักประมาณ ความโอบอ้อมอารี ความยุติธรรม ฯลฯ โดยถือว่าคุณธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับชีวิตที่ดี (The Good Life) เช่น ชีวิตที่ดีแบบโสเครตีส คือชีวิตที่มีคุณธรรมทางปัญญา และความกล้าหาญทางจริยธรรม วัฏธรมของชีวิตที่ดีจึงแสดงออกในวิถีแห่งการใช้ปัญญาแสวงหาความจริง ความดี วิพากษ์ ตรวจสอบ และยืนหยัดในความถูกต้อง

๒. **ยุคภูมิปัญญาศาสนาคริสต์สมัยกลาง** ซึ่งอำนาจทางความคิดของคริสต์ศาสนจักรมีอิทธิพลครอบงำวิถีคิดของชาวยุโรปนับพันปี ความประพฤติดีงามทางจริยธรรม (Moral Conduct) มาจากคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญ คือ ความศรัทธา ความรัก และความหวัง

๓. **ยุคภูมิปัญญาตะวันตกสมัยใหม่** เริ่มจากยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance) ที่มีการปลดแอกทางความคิดจากการครอบงำของศาสนาคริสต์ มีการฟื้นฟูศิลปะและความคิดทางปรัชญาในยุคกรีก การพัฒนาองค์ความรู้และวิถีคิดแบบวิทยาศาสตร์ การเกิดขึ้นของลัทธิประชาธิปไตยและสังคมนิยม การเกิดขึ้นของแนวคิดทางปรัชญาและจริยศาสตร์สมัยใหม่ที่เน้นการแสวงหาจริยธรรมภาคสาธารณะที่มีลักษณะเป็น “พันธะทางจริยธรรม” (Moral Obligation) ซึ่งมนุษย์ทุกคนพึงยึดถือปฏิบัติร่วมกัน ทำให้เกิดระบบจริยธรรมที่ถือว่า การกระทำที่ถูกต้องทางจริยธรรม คือ การกระทำที่สอดคล้องกับกฎจริยธรรมที่ถูกต้อง ซึ่งเป็นกฎจริยธรรมที่วางอยู่บนหลักการของความเคารพต่อมนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียม และหลักการดังกล่าวนี้ได้กลายมาเป็นรากฐานของจริยธรรมสากล คือ หลักสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรม

จากการวิเคราะห์ที่มาของจริยธรรมสากลในมิติประวัติศาสตร์ ทำให้พระพรหมคุณาภรณ์วินิจฉัยว่า จริยธรรมสากล (แบบฝรั่ง) เป็นจริยธรรมแบบ “บังคับ” เพราะถือว่าเป็น “พันธสัญญา” ที่ทุกคนต้อง

ปฏิบัติตาม กล่าวคือจริยธรรมสากลที่ว่านั้นถ้าไม่เป็นพันธสัญญาตามหลักเทวัญญาของศาสนาคริสต์ ก็เป็นพันธสัญญาตามหลักสัญญาประชาคม จริยธรรมที่เป็นพันธสัญญาตามเทวัญญาถ้าไม่ปฏิบัติตามที่จะถูกพระเจ้าลงโทษ ส่วนพันธสัญญาตามสัญญาประชาคม ถ้าไม่ปฏิบัติตามที่จะถูกสังคมลงโทษคือผิดกฎหมายหรือกติกาของสังคม เพราะฉะนั้นจริยธรรมจึงเป็นเรื่องของการ “ผืนใจ” นอกจากนี้ ที่มาของจริยธรรมสากลยังมีลักษณะ “อ่อนแอ” คือ จริยธรรมสากลนั้นมาจากหลัก “ศรัทธา” ในพระเจ้า และมาจากหลักปรัชญาของนักปรัชญาต่างๆซึ่งเป็นการเก็งความจริงด้วย “เหตุผล” พร้อมกับมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หรือความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่เสมอ ดังนั้น จริยธรรมสากลจึงมีที่มาที่ “อ่อนแอ” เพราะไม่ยึดโยงอยู่กับสัจธรรมสากลตามกฎหมายธรรมชาติที่ได้มาจากการเข้าถึงด้วย “ปัญญา” <sup>๖</sup>

ผู้เขียนเห็นว่า การพิจารณาที่มาของจริยธรรมสากลเฉพาะมิติด้านประวัติศาสตร์ อาจไม่เพียงพอที่จะทำให้เรา “ประเมินค่า” ของจริยธรรมสากลได้อย่างถูกต้อง การประเมินค่าของจริยธรรมสากล (หรือระบบจริยธรรมใดๆ) เราควรประเมินจาก “เหตุผลทางจริยศาสตร์” เป็นด้านหลัก ดังนั้นบทความนี้จึงให้น้ำหนักกับการพิจารณารากฐานที่มาของจริยธรรมสากลในส่วนที่เป็นเหตุผลทาง จริยศาสตร์มากกว่า

ในการประเมินเหตุผลทางด้านจริยศาสตร์ของหลักจริยธรรมสากล วิธีที่ตรงไปตรงมาคือการสำรวจและประเมินความคิดสำคัญๆอันเป็นที่มาของจริยธรรมสากลจากทฤษฎีจริยศาสตร์ตะวันตก ซึ่งเมื่อพิจารณารวมๆแล้วจะเห็นว่า ทฤษฎีจริยศาสตร์ตะวันตกแม้จะมีหลายทฤษฎี แต่อาจจัดเข้าใน 2 กลุ่มทฤษฎีหลักๆ คือ ทฤษฎีคุณธรรม (Virtue Theory) และทฤษฎีหน้าที่ (Duty Theory) แนวคิดทางจริยศาสตร์ที่อยู่ในกลุ่มแรกก็เช่น ทฤษฎีคุณธรรมของโสเครตีส เพลโต อริสโตเติล เป็นต้น ส่วนแนวคิดทางจริยศาสตร์ที่จัดอยู่ในกลุ่มทฤษฎีหลังก็เช่น ทฤษฎีศีลธรรมสากลของคานท์ ทฤษฎีประโยชน์นิยมของมิลล์ รวมทั้งแนวคิดที่เป็นพื้นฐานของหลักสัญญาประชาคมในทางสังคมการเมือง เช่น แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรม ของ จอห์น ล็อก, โทมัส ฮอบส์, ฌอง-ฌาคส์ รูสโซ, จอห์น รอลส์ เป็นต้น เราจะเริ่มพิจารณาทฤษฎีคุณธรรมกันก่อน

**๑. ทฤษฎีคุณธรรม** เป็นทฤษฎีจริยศาสตร์ตะวันตกยุคคลาสสิก และมีพัฒนาการมาถึงยุคกลางจนถึงต้นยุคสมัยใหม่ แนวคิดนี้เน้น “บุคลิภาพที่มีคุณธรรม” (Virtuous Character) ของบุคคลมากกว่า “หลักการ” (Principle) หรือ “กฎ” (Rule) ทางจริยธรรม คำถามที่ว่า “เราควรเป็นคนเช่นไร?” จึงสำคัญกว่า “เราควรทำอะไร?” การกระทำที่ถูกต้องมาจากแรงงูใจภายในที่เกิดจากความโน้มเอียงตามบุคลิภาพ หรืออุปนิสัย (Habit) ที่มีคุณธรรมของบุคคล หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าบุคลิภาพหรืออุปนิสัยที่มีคุณธรรมนั่นเองคือสิ่งที่กำหนดให้บุคคลกระทำการต่างๆอย่างถูกต้อง (หรืออย่างมีจริยธรรม) ดังนั้น บุคลิภาพหรืออุปนิสัยที่มีคุณธรรมจึงเป็นที่มาของการกระทำที่ถูกต้อง และเป็นภาพสะท้อนการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์

*คุณธรรมคืออะไร?* อริสโตเติล นิยามว่า “คุณธรรม” (Virtue) คือ ความเป็นเลิศ (Excellence) ของบุคลิภาพ (Character) หรือ อุปนิสัย (Habit) ซึ่งทำให้ผู้มีคุณธรรมนั้นบรรลุจุดหมายของความเป็นมนุษย์ เขามองว่าสิ่งต่างๆมีคุณธรรมของตัวเอง คุณธรรมของสิ่งใดก็คือสิ่งซึ่งทำให้สิ่งนั้นทำหน้าที่ของ

<sup>๖</sup> สรุปความจากธรรมบรรยายในซีดีชุด “ธรรมนี้มีไถล ปุพุทธศักราช ๒๕๕๐” อ้างแล้ว.

ตนเองได้อย่างสมบูรณ์ เช่น คุณธรรมของมิตคือความคม ทำให้มิตเป็นมิตที่สมบูรณ์ คุณธรรมของม้าแข่งคือการวิ่งได้เร็ว ทำให้ม้าเป็นม้าแข่งที่สมบูรณ์ คุณธรรมของมนุษย์ก็คือสิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อริสโตเติลแบ่งคุณธรรมของมนุษย์ออกเป็น ๒ ประเภทหลักๆ คือ *คุณธรรมทางปัญญา* (Intellectual Virtue) คือ การพัฒนาปัญญาในทางปรัชญา หรือการใช้ปัญญาภาคทฤษฎี (Theoretical Wisdom) แสวงหาความจริงแท้ของมนุษย์ โลก และจักรวาล และ *คุณธรรมทางศีลธรรม* (Moral Virtue) เกิดจากการใช้ปัญญาภาคปฏิบัติ (Practical Wisdom) แสวงหาทางดำเนินชีวิตที่ถูกต้องหรือทางสายกลาง คุณธรรมทั้งสองอย่างนี้มีที่มาจาก สมรรถนะแห่ง “เหตุผล” (Reason) อันเป็นสสารัตถะ (Essence) แห่งวิญญาณของมนุษย์

ตามทัศนะของอริสโตเติล คุณธรรมเกิดจากการฝึกฝนบ่มเพาะจนเป็นบุคลิภาพหรืออุปนิสัยที่ถาวร เช่น คนที่มีคุณธรรมคือความยุติธรรมจะกระทำการต่างๆ อย่างยุติธรรมเสมอไม่ว่าในกรณีหรือสถานการณ์ใดๆ ก็ตาม เพราะคุณธรรมคือความยุติธรรมเป็นบุคลิภาพหรืออุปนิสัยที่ถาวรของเขา หรือความยุติธรรมเป็นคุณธรรมที่เขายึดเป็นหลักในวิถีการดำเนินชีวิตทั้งหมดของเขา ซึ่งกำหนดให้เขากระทำการต่างๆ อย่างยุติธรรมเสมอต้นเสมอปลาย<sup>๗</sup>

ส่วนปัญหาว่าอะไรคือคุณธรรมพื้นฐานนั้น นักปรัชญามองแตกต่างกันไป เช่น คุณธรรมพื้นฐานแบบตะวันตกยุคคลาสสิก เน้น ๔ ประการ คือ ความรู้จักประมาณ (Temperance) ความสุ่มรอบคอบ (Prudence) ความกล้าหาญอดทน (Fortitude) และความยุติธรรม (Justice) ในยุคกลาง คุณธรรมพื้นฐานคือ ศรัทธา (Faith) ความหวัง (Hope) ปรารถนา (Charity) หรือความรัก (Love) ต่อมา มีการเพิ่มรายการคุณธรรมต่างๆ ขึ้นอีกมาก เช่น ความมีสติ ความกรุณา ความใจกว้าง ความสุภาพ การควบคุมตนเอง ฯลฯ

นักจริยศาสตร์มองว่า เป้าหมายของทฤษฎีคุณธรรมอยู่ที่การสร้าง “คนดี” หรือ “คนมีคุณธรรม” (Virtuous Person) หรือการสร้างมนุษย์ที่ดีเลิศ ซึ่งสามารถกระทำการต่างๆ อย่างถูกต้อง และเป็น “แบบอย่างทางศีลธรรม” (Moral Ideal) ที่กระตุ้นให้บุคคลรอบข้างยึดถือเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิต เช่น การสร้างคนอย่างโสเครตีส (ที่มีความเป็นเลิศด้านปัญญาและความกล้าหาญ) พระเยซูคริสต์ (ด้านความรัก ความเสียสละ) มหาตมะ คานธี (ด้านความความซื่อสัตย์ ความเสียสละ) แม่ชีเทเรซ่า (ด้านความรัก ความเสียสละ) เป็นต้น บุคคลเหล่านี้เปรียบเสมือน “เพชรที่มีแสงสว่างอยู่ในตนเอง” แม้ว่าบุคคลอุดมคติเหล่านี้ทำสิ่งที่ถูกต้องจากสำนึกแห่งหน้าที่เสมอ แต่บุคลิภาพของแบบอย่างเหล่านี้ข้ามพ้นข้อกำหนดของสิ่งที่พิจารณาว่าเป็น “พันธะทางจริยธรรม” และจัดอยู่ในกลุ่มของสิ่งที่ควรยกย่องเชิดชู มากกว่าสิ่งที่เป็นข้อกำหนด<sup>๘</sup>

**๒. ทฤษฎีหน้าที่** เป็นทฤษฎีจริยศาสตร์ตะวันตกสมัยใหม่ มุ่งวิเคราะห์ความถูกผิดทางจริยธรรมบนพื้นฐานของ “การกระทำ” (Action-Based) การตัดสินถูกผิดทางจริยธรรมไม่ใช่ดูที่ “การเป็น” (to be)

<sup>๗</sup> สุรพศ ทวีศักดิ์. การศึกษาเชิงประยุกต์แนวคิดเรื่องปัญญาภาคปฏิบัติของอริสโตเติล. (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น พ.ศ.๒๕๔๔) น.๒๓.

<sup>๘</sup> ชัชชัย คุ่มทวีพร.จริยศาสตร์ว่าด้วยคุณธรรม: ข้อจำกัดในการเป็นทฤษฎีจริยศาสตร์ที่สมบูรณ์. วารสารสังคมศาสตร์ ปีที่ ๓๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๔๗) น.๓๐๘.

หรือดูว่าผู้กระทำเป็นคนอย่างไร แต่ให้ดูที่ “การกระทำ” (to do) คือ ให้ความสำคัญของการกระทำของเขาในกรณีหรือสถานการณ์เฉพาะนั้นๆ เป็นอย่างไร ทฤษฎีนี้จึงมุ่งแสวงหาหลักการพื้นฐานของ “พันธะทางจริยธรรม” ของมนุษย์ และหลักการดังกล่าวนี้เป็นหน้าที่ที่มนุษย์มีพันธะต้องปฏิบัติตาม

คำถามพื้นฐานที่จริยศาสตร์ว่าด้วยหน้าที่มุ่งหาคำตอบ คือ “ในสถานการณ์นี้ สิ่งที่ถูกหรือการกระทำที่ถูกต้องคืออะไร?” และการตอบคำถามดังกล่าวนี้ก็มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ<sup>๔</sup>

๑) แนวทฤษฎี Deontological Theory กำหนด “การกระทำที่ถูกต้อง” ว่า “การกระทำที่ถูกต้อง คือ การกระทำที่สอดคล้องกับกฎหรือหลักจริยธรรม” กฎหรือหลักจริยธรรมอาจเป็นสิ่งที่พระเจ้าบัญญัติไว้ หรือถูกกำหนดโดยกฎธรรมชาติ หรือถูกกำหนดด้วยกฎแห่งเหตุผล หรือความเป็นเหตุผล หรือเป็นการเลือกของชีวิตแห่งเหตุผลทั้งหมด การกระทำที่ถูกต้องจึงเป็นการหลอมรวมระหว่างกฎจริยธรรม และความเป็นเหตุผล ทฤษฎีจริยศาสตร์แบบสัมบูรณ์นิยมที่ถือว่าดี ชั่ว ถูก ผิด เป็นสิ่งที่มีอยู่จริง หรือมีค่าความเป็นจริงในตัวเอง เป็นสิ่งสากลแน่นอนตายตัว ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สภาพแวดล้อม หรือเงื่อนไขใดๆ เช่น ทฤษฎีศีลธรรมสากลของคานท์ ทฤษฎีมโนธรรมสัมบูรณ์ และอื่นๆ ที่เชื่อแบบเดียวกันนี้ จัดเป็นทฤษฎีจริยศาสตร์ในแนว Deontological Theory ดังกล่าวนี้

๒) แนวทฤษฎี Teleological Theory กำหนด “การกระทำที่ถูกต้อง” ว่า “การกระทำที่ถูกต้อง คือการกระทำที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีที่สุด” ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดคือลัทธิประโยชน์นิยม แบบวิเคราะห์การกระทำ ซึ่งกำหนดว่า “การกระทำที่ถูกต้องคือการกระทำที่ก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีที่สุด หรือก่อให้เกิดความสุขมากที่สุด”

แนวคิดแรกยึด “ความถูกต้อง” (Rightness) ในตัวการกระทำเป็นเกณฑ์ตัดสินความถูก/ผิดของการกระทำ ส่วนแนวคิดที่สองยึด “สิ่งที่ดี” (Goodness) หรือผลดีที่เกิดจากการกระทำเป็นเกณฑ์ตัดสินความถูก/ผิดของการกระทำ แต่ไม่ว่าจะยึดความถูกต้องหรือยึดสิ่งที่ดีเป็นเกณฑ์ตัดสินถูกผิดของการกระทำ ทุกแนวคิดของทฤษฎีหน้าที่ต่างถือว่าการกำหนด “กฎจริยธรรม” จะต้องวางอยู่บนหลัก “ความเที่ยงธรรม” (Impartiality) คือหลักที่ถือว่ามนุษย์ทุกคนมีฐานะทางจริยธรรมเท่าเทียมกัน กฎจริยธรรมจึงต้องวางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพในคุณค่าของมนุษย์ทั้งหมด เช่น กฎจริยธรรมสากลของคานท์ที่ว่า “จงกระทำในสิ่งที่เราจงใจให้เป็นกฎสากลที่มนุษย์ควรยึดถือปฏิบัติร่วมกันได้” และ “จงปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ในฐานะเป็นจุดหมาย มิใช่เป็นวิถี” กฎข้อแรกเป็นการเคารพความเท่าเทียมในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ถือว่ามนุษย์ทุกคนมีธรรมชาติแห่งเหตุผลหรือปัญญาที่สามารถตัดสินถูกผิดได้ตรงกันและเท่าเทียมกัน เราจึงไม่อาจบัญญัติกฎจริยธรรมที่มีลักษณะยกเว้นสำหรับใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ (ในสังคมที่ยอมรับกฎข้อนี้ของคานท์ จะไม่สามารถสร้างกฎจริยธรรมที่ไม่เท่าเทียมใดๆ ได้ เช่น การกำหนดกันเล่นๆ แต่เป็นจริงในทางปฏิบัติว่า “กฎข้อที่ ๑ ผู้บังคับบัญชาทำอะไรไม่ผิด และกฎข้อที่ ๒ ถ้าผู้บังคับบัญชาทำผิดให้ไปถูกกฎข้อที่ ๑) ส่วนกฎข้อที่ ๒ ของคานท์วางอยู่บนพื้นฐานของการเคารพในศักดิ์ศรีของมนุษย์ เราจึงไม่อาจใช้เพื่อนมนุษย์ (รวมทั้งตัวเราเอง) เป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุจุดหมายของตัวเราเองไม่ว่าในกรณีใดๆก็ตาม

<sup>๔</sup> เพิ่งอ้าง น. ๓๐๕.

นอกจากนี้การกำหนดกฎจริยธรรมที่ถูกต้อง ยังต้องวางอยู่บนหลักการ “เกื้อประโยชน์” (Beneficence) ต่อสาธารณชน เช่น กฎจริยธรรมของลัทธิประโยชน์นิยมที่ว่า “การกระทำที่ถูกต้องคือการกระทำที่ก่อประโยชน์สุขมากที่สุดแก่คนจำนวนมากที่สุดที่เกี่ยวข้อง” ก็วางอยู่บนพื้นฐานของการคำนึงถึงประโยชน์ของคนทุกคนที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำนั้นอย่างเท่าเทียมกัน หลักความเที่ยงธรรมและหลักเกื้อประโยชน์ต่อสาธารณชนของจริยศาสตร์ว่าด้วยหน้าที่ดังที่กล่าวมานี้เอง คือหลักการพื้นฐานของจริยธรรมสากล ที่เรียกกันว่า หลักสิทธิ (Right) หน้าที่ (Duty) เสรีภาพ (Freedom) ความเสมอภาค (Equality) และความยุติธรรม (Justice) หลักเหล่านี้นอกจากจะถือเป็นพันธะทางจริยธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อกันตามแนวคิดทางปรัชญาจริยธรรมแล้ว ในปรัชญาสังคมการเมืองยังยกระดับให้เป็นพันธสัญญาทางสังคมหรือข้อตกลงพื้นฐานที่สมาชิกแห่งสังคมต้องปฏิบัติตามกันด้วย และแม้ว่าจะมีหลายแนวคิดที่มองต่างกันเกี่ยวกับรายละเอียดของหลักจริยธรรมสากลดังกล่าวนี้ แต่ทุกแนวคิดต่างเห็นตรงกันว่า หลักจริยธรรมสากลเกิดขึ้นด้วยเหตุผลสำคัญคือการเคารพในคุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์อย่างเท่าเทียม

### ความเชื่อมโยงในเชิงสนับสนุนกันระหว่างทฤษฎีคุณธรรมกับทฤษฎีหน้าที่

จากที่อธิบายมา จะเห็นได้ว่า ทฤษฎีคุณธรรมกับทฤษฎีหน้าที่ต่างกันโดยสาระพื้นฐานที่สำคัญคือ ทฤษฎีแรกเน้นการสร้าง “คนดี” หรือ “คนที่มีคุณธรรม” ทฤษฎีหลังเน้นการสร้าง “กฎ” (หรือ “ระบบ”) ที่ดี แต่อย่างไรก็ตาม หากเราพิจารณาที่ตัว “คุณธรรม” และ “กฎจริยธรรม” เราจะพบความเป็นเอกภาพของสองสิ่งนี้ คือ คุณธรรมย่อมแสดงออกผ่านกฎที่ถูกต้องบางอย่าง ในขณะที่เดียวกันกฎที่ถูกต้องจะมีความหมายก็ต่อเมื่อเป็นกฎที่ชี้ถึงการแสดงออกของคุณธรรมบางอย่างด้วย ดังที่ ฟรานคินา ได้เปลี่ยนคำกล่าวของค่านีว่า “หากปราศจากหลักการแล้ว บุคลิกภาพที่แสดงออกก็เป็นเพียงความมีขอบเขต ทว่าการมีแต่เพียงหลักการที่ปราศจากบุคลิกภาพที่จะแสดงออกแล้ว หลักการนั้นก็ไร้ผลกระทบ”<sup>๑๐</sup> เขาขยายความต่อไปว่าเมื่อมีคุณธรรมแล้ว สิ่งที่จะต้องมียกคือการกระทำบางอย่างที่สะท้อนถึงและเป็นการแสดงออกซึ่งตัวคุณธรรมนั้น คุณธรรมจะสร้างความโน้มเอียงหรือความพร้อม (Disposition) ที่นำไปสู่การกระทำ (ตามหลักการ/กฎ) ที่ถูกต้อง จากแนวคิดดังกล่าวนี้จึงเป็นที่มาของ “ทฤษฎีจริยศาสตร์องค์รวม” (Total Theory) นักจริยศาสตร์จำนวนมากเห็นร่วมกันว่า ทฤษฎีจริยศาสตร์ควรใช้ทั้งสองแนวคิด คือ จริยศาสตร์ว่าด้วยคุณธรรมและจริยศาสตร์ว่าด้วยหน้าที่มาประกอบและเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อให้ได้ทฤษฎีจริยศาสตร์ที่สมบูรณ์มากขึ้นและหลีกเลี่ยงข้อบกพร่องที่พบในแต่ละแนวคิด<sup>๑๑</sup>

ข้อบกพร่องหรือจุดอ่อนที่พบในทฤษฎีคุณธรรมที่สำคัญ คือ

๑) ถ้าถือว่าคุณธรรมของบุคคลเป็นสิ่งที่กำหนดการกระทำที่ถูกต้อง ปัญหาที่ตามมาคือคุณธรรมมีลักษณะสัมพัทธ์ (Relative) ไปตามคุณลักษณะที่แตกต่างของบุคคล ยุคสมัยและสภาพทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคม ดังจะเห็นได้ว่าคุณธรรมในยุคกรีกโบราณ ยุคกลาง และสมัยใหม่ หรือกว้างออกไปก็คือคุณธรรมของแต่ละศาสนาแต่ละสังคมก็แตกต่างกันออกไป ปัญหาข้อนี้ถ้าไม่ระวังให้ดีอาจนำไปสู่สถานะสัมพัทธ์ทางคุณธรรมอย่างสุดโต่งได้ นั่นคือ ไม่มีมาตรฐานตัดสินถูกผิดที่มนุษย์พึงยึดถือปฏิบัติร่วมกัน เรื่องถูกผิดก็จะขึ้นอยู่กับคุณธรรมของใครของมัน หรือชุดของระบบความเชื่อใครความเชื่อมั่น

<sup>๑๐</sup> อ้างแล้ว, น.๓๐๔.

<sup>๑๑</sup> อ้างแล้ว, น.๓๒๒.

๒) การถือว่าคุณธรรมของบุคคลเป็นสิ่งที่กำหนดความถูกต้องของการกระทำ อาจนำไปสู่การถือว่าสมาชิกผู้มีความดีของสังคมจำนวนหนึ่งควรเป็นผู้กำหนดมาตรฐานสำหรับตัดสินถูกผิดทางจริยธรรมโดยยึดแบบอย่างทางคุณธรรมของตนเองเป็นเกณฑ์ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้ก็จะเกิดปัญหาเรื่องเสรีภาพและความเท่าเทียมในการตัดสินถูกผิดทางจริยธรรม โดยเฉพาะในสังคมที่ซับซ้อนเช่นปัจจุบันยากที่จะหาคำตอบร่วมกันได้ว่า ใครคือคนดีหรือคนมีความดีที่ควรจะเป็นผู้กำหนดมาตรฐานตัดสินถูกผิดแทนสมาชิกทั้งหมดของสังคม

การแก้ไขข้อบกพร่องดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยหลักการของทฤษฎีหน้าที่ นั่นคือการถือว่ามนุษย์ทุกคนมีฐานะทางจริยธรรมเท่าเทียมกัน ทุกคนมีความเสมอภาคในการใช้เหตุผลกำหนดกฎจริยธรรมที่ถูกต้องที่มนุษย์พึงยึดถือปฏิบัติร่วมกัน แต่ปัญหาของหลักการนี้ของทฤษฎีหน้าที่ก็คือ แม้คนเราจะรู้ด้วยเหตุผลได้ว่า อะไรคือกฎจริยธรรมที่ถูกต้อง แต่ก็ไม่ใช่การเพียงพอที่จะทำให้เขาทำตามกฎที่ถูกต้องนั้น ถ้าปราศจากแรงจูงใจทางจริยธรรมที่เกิดจากบุคลิกภาพ หรืออุปนิสัยที่มีคุณธรรมซึ่งโน้มเอียงไปในทางที่จะทำตามกฎจริยธรรมที่ถูกต้องนั้น เช่น ถ้าเขาอุปนิสัยที่มั่นคงในคุณธรรมคือความยุติธรรม ย่อมเป็นไปได้ยากที่เขาจะปฏิบัติตามหลักความเสมอภาค ดังนั้น จึงต้องอาศัยหลักการของทฤษฎีคุณธรรมเข้ามาเสริม โดยพัฒนาคนให้เป็นคนดีหรือคนมีความดีที่น่าวางใจหรือน่าเชื่อถือว่าเขาจะปฏิบัติตามหลักการหรือกฎจริยธรรมที่ถูกต้อง<sup>๑๒</sup> และนี่จึงเป็นที่มาแห่งหลักการของจริยศาสตร์องค์รวมที่ถือว่า จริยศาสตร์ควรส่งเสริมการใช้เหตุผลแสวงหากฎจริยธรรมที่ถูกต้อง และการฝึกฝนบ่มเพาะให้คนเป็นคนดีหรือเป็นผู้มีความดีโดยผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย

ต่อมาหลักการดังกล่าวนี้ของจริยศาสตร์องค์รวม ได้ถูกนำมาเป็นรากฐานที่มั่นคงยิ่งขึ้นของหลักจริยธรรมสากลตั้งแต่ยุคสมัยใหม่ และในปัจจุบันเมื่อพูดถึงจริยธรรมสากล เราจะนึกถึงภาพของสิ่ง ๒ สิ่งที่สนับสนุนกัน คือ “จริยธรรมภาคสาธารณะ” (Public Morality) ซึ่งวางอยู่บนหลักการของทฤษฎีหน้าที่ และ “จิตสาธารณะ” (Public Spirit) ซึ่งวางอยู่บนหลักการของทฤษฎีคุณธรรม หลักจริยธรรมภาคสาธารณะเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนสามารถใช้เหตุผลมองเห็นได้ตรงกันว่า เป็นหลักปฏิบัติที่เที่ยงธรรมและเกื้อประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งมวล ส่วนจิตสาธารณะคือจิตใจสำนึกในการปกป้องคุณค่าและศักดิ์ศรีที่เท่าเทียมของมวลมนุษย์ เป็นสิ่งที่ปัจเจกแต่ละคนต้องฝึกฝนบ่มเพาะให้เป็นบุคลิกภาพ หรืออุปนิสัยประจำตัวโดยการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมที่หลากหลายทางสังคมที่ส่งเสริมความเป็นธรรมและประโยชน์สุขของส่วนรวม

กล่าวโดยสรุป หากพิจารณาโดยสาระสำคัญแล้ว เราจะพบว่า หลักจริยธรรมสากลนั้น วางอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับ “สภาพของมนุษย์” ทั้งใน “มิติปัจเจกภาพ” และ “มิติความเป็นสมาชิกของมนุษยชาติ” หลักสิทธิ เสรีภาพ ภราดรภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรม ในแง่หนึ่งถือว่าเป็นหลักการปกป้องผลประโยชน์ของมนุษย์ทุกคนอย่างเท่าเทียม ในฐานะเป็นมนุษย์ที่มีความเท่าเทียมกันทางจริยธรรม ในแง่นี้หลักจริยธรรมสากลทำหน้าที่รองรับความมีอิสระเสรีในการดำเนินชีวิตของปัจเจกแต่ละคน พร้อมกับเป็นหลักประกันการได้รับความเป็นธรรมทางสังคมของปัจเจกแต่ละคนด้วย ส่วนในอีกแง่หนึ่งหลักจริยธรรมสากลก็เป็นข้อผูกพันปัจเจกแต่ละคนให้ตระหนักว่า แต่ละคนต่างมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพและ

<sup>๑๒</sup> ดู [http://en.wikipedia.org/wiki/virtue\\_ethics](http://en.wikipedia.org/wiki/virtue_ethics), <http://en.wikipedia.org/wiki/virtue> ค้นคว้าเมื่อ ๑/๕/๒๕๕๑.

ปกป้องสิทธิ เสรีภาพ เป็นต้นนั้น ทั้งของตนเองและของคนอื่นๆ ข้อผูกพันดังกล่าวนี้ถือว่า เป็น “พันธะทางจริยธรรม” ที่มนุษย์ทุกคนพึงยึดถือปฏิบัติร่วมกัน เพราะถือว่าทุกคนล้วนมีส่วนได้เสียในพันธะทางจริยธรรมดังกล่าวนี้

ดังนั้น ชีวิตทางจริยธรรมที่สามารถดำรงไว้ซึ่งสิทธิเสรีของปัจเจกบุคคล กับชีวิตทางจริยธรรมที่ปกป้องความเป็นธรรมของส่วนรวมหรือมนุษยชาติ จึงดำเนินไปด้วยกัน จริยธรรมของปัจเจกกับจริยธรรมภาคสาธารณะจึงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตัวอย่างเช่น การเป็นคนดีมีศีลธรรม (ตามทัศนะของค่านิยม) คือ การเป็นคนที่ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ซึ่งการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ก็คือการทำตามกฎจริยธรรมสากลที่ทุกคนพึงยึดถือปฏิบัติร่วมกัน และการทำตามกฎจริยธรรมสากลนั้นก็เป็นการปกป้องคุณค่าและศักดิ์ศรีของตัวเองและมนุษย์ทั้งมวล

### ข้อพิจารณาเกี่ยวกับการวิจารณ์จริยธรรมสากล

ย้อนไปที่ข้อวิจารณ์ที่ยกมาในตอนต้นที่ว่า จริยธรรมสากลเป็นจริยธรรมแบบ “บังคับ” หรือ “ผืนใจ” เพราะถือเป็น “พันธสัญญา” ที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม ผู้เขียนคิดว่า หากเก็บความของคำว่า “พันธะทางจริยธรรม” เฉพาะความหมายตามรูปศัพท์ที่หมายถึง “ข้อผูกมัด” ก็อาจทำให้สรุปเช่นนั้นได้ เพราะในทฤษฎีปรัชญาสังคมข้อผูกมัดดังกล่าวได้เป็นพื้นฐานในการสร้างกติกา กฎหมาย หรือบัญญัติต่างๆ (เช่น บัญญัติสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เป็นต้น) ในการอยู่ร่วมกันของสังคมมนุษย์ แต่สาระสำคัญของพันธสัญญาตามทฤษฎีสัญญาสังคม (Social Contract) ย่อมถือเป็น “ข้อตกลงร่วมกัน” ของสมาชิกแห่งสังคม ซึ่งเต็มใจยอมรับข้อผูกพันนั้น (แม้ว่าในความเป็นจริงไม่ใช่มนุษย์ทุกคนไปทำข้อตกลงร่วมกัน แต่กระบวนการทางสังคมก็มีการทำข้อตกลงในบางระดับและผลของมันก็คือการคุ้มครองคนทั้งมวล) ส่วนในทางจริยศาสตร์พันธะทางจริยธรรมย่อมยึดโยงอยู่กับการมี “จิตสาธารณะ” ซึ่งเกิดจากการที่มนุษย์ผู้มีธรรมชาติแห่งเหตุผล (Rational Being) ได้ใช้เหตุผลพิจารณาเห็นคุณค่าของการอยู่ร่วมกันด้วยหลักการถือประโยชน์ต่อสาธารณชน บนพื้นฐานความเที่ยงธรรม และการเคารพในคุณค่าของมนุษย์ที่มีฐานะทางจริยธรรมเท่าเทียมกัน จิตสาธารณะจึงเป็นจิตสำนึกที่ตระหนักในคุณค่าของจริยธรรมสากลหรือจริยธรรมภาคสาธารณะ และยึดถือเป็นหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามและรักษาปกป้อง ซึ่งจิตสำนึกดังกล่าวนี้เกิดจากการใช้เหตุผลพิจารณาจนเกิดการมองเห็นคุณค่าบางอย่างที่มนุษย์มีส่วนร่วม ดังคำกล่าวของรูสโซ ที่ว่า

มนุษย์เกิดมาเสรี...การละทิ้งเสรีภาพนั้นคือการละทิ้งความเป็นคน และกระทั้งละทิ้งสิทธิและหน้าที่แห่งมนุษยชาติ ไม่มีการขดเชยใดๆเป็นไปได้สำหรับผู้ที่จะทิ้งทุกสิ่งทุกอย่างเช่นนี้ การละทิ้งนี้ขัดต่อธรรมชาติของมนุษย์ และการลบล้างเสรีภาพทั้งหมดออกจากเจตจำนงของเขา ก็คือการลบล้างศีลธรรมทั้งหมดออกจากการทำงานของเขา... <sup>๑๓</sup>

จะเห็นได้ว่าตามทัศนะของรูสโซ “เสรีภาพ-ความเป็นคน-สิทธิและหน้าที่ของมนุษยชาติ-ศีลธรรม” ไม่อาจแยกขาดจากกันได้ เมื่อไร้เสรีภาพเราก็ไม่อาจรักษาความเป็นคน สิทธิหน้าที่ของมนุษยชาติและศีลธรรมเอาไว้ได้ ปรัชญาจริยธรรมโดยทั่วไปเห็นตรงกันว่า ถ้ามนุษย์ไม่มี “เจตจำนงเสรี” (Free Will) การกระทำที่มีจริยธรรมก็เป็นไปไม่ได้ นักปรัชญาตะวันตกอาจมีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องอื่นๆแตกต่างกันไป แต่

<sup>๑๓</sup> ฌอง-ฌากส์ รูสโซ. *สัญญาประชาคม/หลักแห่งสิทธิทางการเมือง*. แปลโดย วิภาดา กิตติโกวิท.(กรุงเทพฯ: ทับหนังสือ, ๒๕๕๐), น.๓, ๑๔.

ในเรื่องเสรีภาพ ส่วนใหญ่จะเห็นตรงกันว่าเสรีภาพเป็นสิ่งที่ควรเคารพและปกป้อง หลักพันธะทางจริยธรรมจึงเป็นหลักการของจิตสำนึกที่ยึดโยงมนุษย์ทั้งมวลให้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยตระหนักถึงคุณค่าของการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพและปฏิบัติต่อกันในฐานะผู้มีสถานะทางจริยธรรมเท่าเทียมกัน

ส่วนที่ว่ารากฐานของจริยธรรมสากล “อ่อนแอ” เพราะถ้าไม่มาจากศรัทธาในพระเจ้า ก็มาจากการที่นักปรัชญาใช้เหตุผลถึงความจริงนั้น ในประเด็นนี้ สุวรรณา สถาอานันท์ เคยยกข้อเขียนในหนังสือพุทธธรรมของพระพรหมคุณาภรณ์ (ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่พระศรีวิสุทธิโมลี) ขึ้นมาพิจารณาอย่างน่าสนใจ ความตอนหนึ่งว่า

การพิจารณาเหตุผลในปัญหาเกี่ยวกับเหตุต้นเค้า และพระผู้สร้างเป็นต้นนี้ ถือว่ามีคุณค่าน้อยในพุทธธรรม เพราะไม่มีความจำเป็นต่อการประพฤติปฏิบัติเพื่อประโยชน์ในชีวิตจริง แม้ว่าจะช่วยให้เกิดโลกทัศน์และชีวิตทัศน์กว้างๆ...ก็อาจข้ามไปเสียได้ด้วยการพิจารณาคุณค่าในทางจริยธรรมอย่างเดียวที่มีประโยชน์ที่มุ่งหมายคุณถึงอยู่แล้ว<sup>๑๔</sup>

ความเห็นดังกล่าวนี้เกิดจากการที่ท่านเจ้าคุณอธิบายปฏิจจสมุปบาทว่า เมื่อพิจารณากระแสความเป็นเหตุปัจจัยตามหลักการอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นแล้วไม่พบว่ามี “มูลการณ์” หรือเหตุต้นเค้าไม่ว่าจะอยู่ในรูปของพระผู้สร้างหรืออะไรก็ตามซึ่งเป็นที่มาของสรรพสิ่ง ดังนั้น จึงสรุปว่า ความเชื่อเรื่องพระผู้สร้าง (ดูเหมือนจะ) ไม่ได้นำไปสู่คุณค่าทางจริยธรรม สุวรรณาได้แสดงความเห็นต่อท้ายข้อความที่ยกมานั้นว่า

การเชื่อในพระผู้สร้างนั้นได้ประโยชน์ทางจริยธรรม เป็นจุดยืนที่สมเหตุสมผลภายใต้กรอบการอธิบายปฏิจจสมุปบาทแบบนี้ แต่ทั้งนี้เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าในประวัติศาสตร์มนุษยชาติที่ยึดถือในพระผู้สร้างนั้น พระผู้สร้างได้เป็นรากฐานแห่งจริยธรรมในการดำเนินชีวิตที่สำคัญที่สุดของผู้คนจำนวนมากในประวัติศาสตร์โลกแน่นอนผู้คนเหล่านั้นบ่อยครั้งเกินไปก็ได้รับการยึดถือแนวคิดของตนอย่างสุดโต่งจนนำไปสู่สงครามการเช่นฆ่าระหว่างกันด้วย แต่นั่นก็ไม่ใช่ว่าเครื่องยืนยันความไร้ประสิทธิภาพทางจริยธรรมของผู้เชื่อในพระผู้สร้างมิใช่หรือ<sup>๑๕</sup>

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาถึงแหล่งที่มาของความจริงและความดีทางจริยธรรม จะเห็นว่ามีที่มาจาก 3 แหล่งหลักๆ คือ เหตุผล ศรัทธา และปัญญา เหตุผลเป็นกิจกรรมการแสวงหาความจริงและความดีทางปรัชญา ศรัทธาเป็นวิถีเข้าถึงความจริงและความดีของศาสนาที่มีพระเจ้า ส่วนปัญญาเป็นที่มาของความจริงและความดีของพุทธศาสนา แต่โดยความเป็นจริงแล้ว ทั้งเหตุผล ศรัทธา และปัญญาต่างเป็นสมรรถนะที่เป็นธรรมชาติของจิตของมนุษย์ ดังนั้น ในการแสวงหาความจริงและความดีทางปรัชญา หรือศาสนา เทวนิยม อเทวนิยม มนุษย์ย่อมใช้สมรรถนะทั้งสามด้านนี้ผสมผสานกันไป เพียงแต่ว่าระบบความความคิดใดจะเน้นอะไรเป็นตัวชี้ขาดความจริงและความดีเท่านั้น ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่า “มโนทัศน์” (Concept) เกี่ยวกับความจริงและความดีของระบบคตินั้นๆเป็นอย่างไรด้วย

ในความเห็นของผู้เขียน เราคงไม่อาจสรุปได้อย่างสมเหตุสมผลว่า การอุทิศตัวรับใช้พระเจ้าด้วยการรับใช้เพื่อนมนุษย์ผู้ทุกข์ยากในสัจธรรมของมนุษย์อย่างแท้จริงเป็นต้นนั้น เกิดจากศรัทธาที่รับประโยชน์ในทางจริยธรรม หรือเป็นการรับใช้เพื่อนมนุษย์อย่าง “ฉ้อฉล” เพราะเกรงกลัวต่อ เทวบัญชา เช่นเดียวกัน เราก็

<sup>๑๔</sup> อ้างถึงใน สุวรรณา สถาอานันท์. “ศรัทธากับปัญญา: บทสนทนาทางปรัชญาว่าด้วยศาสนา”. (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), น. ๕๒.

<sup>๑๕</sup> เพิ่งอ้าง, หน้าเดียวกัน

ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า “เหตุผล” ได้ก่อให้เกิดหลักจริยธรรมสากลที่ทำให้มนุษยชาติมีวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของความเคารพในสิทธิ เสรีภาพ ภาวะกรภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรม และศักดิ์ศรีของความเป็นคน บ้างแยกแต่ละคนที่เข้าใจคุณค่าของจริยธรรมสากลอย่างชัดแจ้งด้วยการใช้เหตุผลอย่างถึงที่สุด ก็ไม่น่าจะเป็นคนที่ทำตามหลักจริยธรรมสากลด้วยความรู้สึกที่ผืนใจหรือถูกบังคับ

### ที่มาของหลักจริยธรรมพุทธศาสนา

หากพิจารณาตามแนวทฤษฎี Deontological Theory ที่กำหนด “การกระทำที่ถูกต้อง” ว่า “การกระทำที่ถูกต้อง คือ การกระทำที่สอดคล้องกับกฎหรือหลักจริยธรรม” ซึ่งกฎหรือหลักจริยธรรม อาจจะเป็นสิ่งที่พระเจ้าบัญญัติไว้ หรือถูกกำหนดโดยกฎธรรมชาติ หรือถูกกำหนดด้วยกฎแห่งเหตุผล ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่า หลักจริยศาสตร์ของศาสนาเวนิยม เช่น ศาสนาพรหมณ์-ฮินดู คริสต์ อิสลาม ต่างถือว่ากฎจริยธรรมคือสิ่งที่พระเจ้าบัญญัติไว้ มนุษย์มีหน้าที่ทำตามบทบัญญัติเหล่านั้น ส่วนพุทธศาสนาถือว่ากฎจริยธรรมถูกกำหนดโดยกฎธรรมชาติ พระพุทธเจ้า (ซึ่งเป็นมนุษย์) ได้บัญญัติหลักธรรมต่างๆ ขึ้นมาก็จริง แต่ก็บัญญัติขึ้นจากการค้นพบสัจธรรมตามกฎธรรมชาติ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ตถาคตทั้งหลายจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม ธาตุ (หลัก) นั้นยังคงมีอยู่ เป็นธรรมชาติ คือ หลักอทิปปัจจยตา ตถาคตตรัสรู้ เข้าถึง หลักนั้นแล้ว จึงบอก แสดง วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก เปิดเผย แจกแจง ทำให้เข้าใจง่าย และจึงกล่าวว่า จงดูสิ<sup>๑๖</sup>

“กฎธรรมชาติ” ตามพุทธพจน์นี้ คือ “หลักอทิปปัจจยตา” หรือกฎแห่งการอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้นของสรรพสิ่ง กฎดังกล่าวนี้มีความเป็นจริงแบบ “ภาววิสัย” (Objective) ตถาคต ไม่ได้สร้างขึ้น เพราะเป็นกฎที่มีอยู่คู่กับธรรมชาติ ตถาคตเป็นเพียงผู้ค้นพบกฎดังกล่าวนี้แล้วจึง... “วางเป็นแบบ ตั้งเป็นหลัก...” ซึ่งหมายความว่าทรงวางแบบแผนกำหนดหลักจริยธรรมขึ้นจากกฎธรรมชาติดังกล่าวนี้

กฎอทิปปัจจยตานี้เมื่อนำมาใช้อธิบายเกี่ยวกับการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ในชีวิต เรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “กฎปฏิจจสมุปบาท” ได้แก่ กฎแห่งเหตุปัจจัยของการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ ซึ่งเป็นกฎที่บรรยายความจริงในอริยสัจ ข้อที่ ๒ คือ “ทุกข์สมุทัย” (เหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์) และข้อที่ ๓ คือ ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์) ซึ่งจากการเห็นสัจธรรมตามกฎปฏิจจสมุปบาทนี้ทำให้เราเข้าใจความจริงของชีวิตอย่างครอบคลุม อริยสัจทุกข้อว่า อริยสัจ ข้อที่ ๑ คือ ทุกข์นั้น เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติด้านหนึ่งของชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นตามกฎธรรมชาติด้านที่เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดทุกข์ (ปฏิจจสมุปบาทสายสมุทยวาร-อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร...เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์...) และความดับทุกข์ที่เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติอีกด้านหนึ่งของชีวิตซึ่งปรากฏขึ้นตามกฎธรรมชาติด้านที่เป็นเหตุปัจจัยให้ทุกข์ดับ (ปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธวาร- เพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ...ทุกข์จึงดับ...) ดังนั้น กฎธรรมชาติดังกล่าวนี้จึงเป็นกฎที่บรรยาย (Description) ข้อเท็จจริงว่า “ความทุกข์เกิดจากเหตุปัจจัยต่างๆ และความทุกข์ก็ดับได้เมื่อเหตุปัจจัยต่างๆ ที่ทำให้เกิดความทุกข์นั้นดับไป” เมื่อพระพุทธองค์ทรงค้นพบกฎธรรมชาติของการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ดังกล่าวนี้ จึงทำให้ค้นพบมรรคซึ่งเป็นอริยสัจข้อที่ ๔ และพบว่าเมื่อปฏิบัติตามมรรคนั้นอย่างบริบูรณ์แล้ว เหตุปัจจัยต่างๆ (อวิชชา ตัณหา ฯลฯ) ที่ทำให้เกิดทุกข์ก็ดับไป และดังนั้น ความทุกข์จึงดับไปโดยสิ้นเชิง<sup>๑๗</sup>

<sup>๑๖</sup> ส.นิ.๑๖/๑๗/๓๐.

<sup>๑๗</sup> พุทธพจน์ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจจสมุปบาทกับอริยสัจดังกล่าวนี้ โปรดดู ติตถสุตร ต.อ.(๕๐๑).

ตามที่กล่าวมา ทำให้เราเห็นความจริงว่า ความทุกข์เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติด้านหนึ่งที่เกิดกับชีวิต และความดับทุกข์ก็เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติอีกด้านหนึ่งของชีวิตเช่นกัน และปรากฏการณ์ธรรมชาติทั้งสองด้านนี้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ ดังนั้น การดับทุกข์จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อมีการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกฎธรรมชาติเท่านั้น กฎจริยธรรม (มรรค/ไตรสิกขา) จึงถูกกำหนดโดยกฎธรรมชาติ หรือเป็นกฎที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้นจากประสบการณ์ตรงที่ได้ประจักษ์ความพ้นทุกข์จากการปฏิบัติสอดคล้องกับกฎธรรมชาติ การปฏิบัติธรรมในทัศนะของพุทธศาสนาจึงเป็นการดำเนินชีวิตตามครรลองแห่งกฎธรรมชาติ (ด้านที่ดับเหตุปัจจัยแห่งทุกข์) และการปฏิบัติตามครรลองแห่งกฎธรรมชาติดังกล่าวนี้ก็คือการปฏิบัติตามกฎจริยธรรมที่ยึดโยงอยู่กับสัจธรรมตามกฎธรรมชาตินั่นเอง ซึ่งเราอาจเห็นได้ชัดเจนขึ้นดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุ นิยามความหมายของ “ธรรม” เป็น ๔ ประการ ว่า

ธรรมะ คือ ธรรมชาติ

ธรรมะ คือ กฎธรรมชาติ

ธรรมะ คือ หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ และ

ธรรมะ คือ ผลที่เกิดจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ<sup>๑๘</sup>

คำว่า “ธรรมะ คือหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ” ตามนิยามของท่านพุทธทาสนี้ ก็คือ “ธรรมส่วนที่เป็นกฎจริยธรรม” นั่นเอง ดังนั้น กฎจริยธรรมของพุทธศาสนาก็คือ กฎจริยธรรมที่ถูกกำหนดโดยกฎธรรมชาติซึ่งได้มาจากปัญญาตรัสรู้ (โพธิปัญญา/พระโพธิญาณ) ของพระพุทธเจ้า กฎจริยธรรมตามหลักพุทธศาสนาจึงเป็นกฎที่ได้มาจากกฎธรรมชาติบวกโพธิปัญญาของมนุษย์

อย่างไรก็ตาม การใช้คำว่า “กฎจริยธรรม” สำหรับพุทธศาสนาเป็นเรื่องค่อนข้างมีปัญหาที่ต้องอธิบาย เพราะคำว่า “กฎ” มีลักษณะ “บังคับ” ให้ต้องปฏิบัติตาม หรือเป็น “พันธสัญญา” (Obligation) ที่จะต้องปฏิบัติตาม ซึ่งโดยมากมักใช้กับศาสนาที่มีพระเจ้า เช่น หน้าที่ตามวรรณะ ๔ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระบัญญัติ ๑๐ ประการของศาสนาคริสต์ จะมีลักษณะเป็น “เทวบัญญัติ” หรือคำสั่งของพระเจ้าที่มนุษย์ต้องปฏิบัติตาม และจริยธรรมสากล เช่น หลักสิทธิ เสรีภาพ ความเท่าเทียม เป็นต้น ก็มีลักษณะเป็นพันธะทางจริยธรรม หรือพันธสัญญาทางสังคมที่สมาชิกแห่งสังคมต้องปฏิบัติตาม เพราะทุกคนมีส่วนได้เสีย แต่ศาสนาพุทธไม่มีพระเจ้า หลักจริยธรรมพุทธจึงไม่ได้มีลักษณะเป็นเทวบัญญัติ และไม่ใช่วินัยบัญญัติขึ้นด้วยเหตุผลในเชิงเป็น “ข้อตกลง” ทางสังคม หรือเป็น “พันธะทางจริยธรรม” ที่ทุกคนพึงปฏิบัติตามเพราะเข้าใจได้ด้วยเหตุผลว่าพันธะทางจริยธรรมดังกล่าวได้คุ้มครองคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของตนเองและคนอื่นๆ ด้วย จึงไม่มีลักษณะเป็นพันธสัญญาทางสังคม หรือพันธทางจริยธรรมจริยธรรมในความหมายแบบจริยธรรมสากล จริยธรรมพุทธศาสนาดูจะมีลักษณะเป็น “แบบแผน” หรือ “หลัก” ความประพฤติที่พระพุทธองค์ทรงแนะนำ (เช่นที่ทรงตรัสแนะนำว่า “จงมาตุล”) หรือชี้ชวนให้ปฏิบัติตามมากกว่าที่จะมีความหมายเชิง “พันธะทางจริยธรรม”

ในกรณีนี้ ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ คำว่า “กฎ” อาจไม่ได้มีความหมายในเชิงแสดงการบังคับโดยอำนาจอื่นหรืออำนาจของผู้บัญญัติกฎ (เช่นอำนาจของพระเจ้า ประชาคม ฯลฯ) เท่านั้น อาจหมายถึงเป็น “เงื่อนไขที่ขาดไม่ได้” ด้วย จริยธรรมพุทธมีลักษณะเป็นเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ของการพ้นทุกข์หรือเป็นทางพ้น

<sup>๑๘</sup> พินยา ว่องกุล (บรรณาธิการ).พุทธทาส-พุทธธรรม.(กรุงเทพฯ: สายธาร,๒๕๔๙),น.๑๙.

ทุกข์ที่เชื่อมโยงกับกฎธรรมชาติ ซึ่งถ้าไม่ปฏิบัติตามก็ไม่อาจพ้นทุกข์ได้ ดังนั้น ท่านพุทธทาสจึงถือว่า “ธรรมะคือหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ” เพื่อให้เกิด “ผลจากการปฏิบัติตามกฎธรรมชาติ” ซึ่งก็คือ “ความพ้นทุกข์ตามสมควรแก่การปฏิบัติ” นั่นเอง (คือปฏิบัติน้อยก็พ้นทุกข์น้อย ปฏิบัติมากก็พ้นทุกข์มาก ปฏิบัติสมบูรณ์ก็พ้นทุกข์สิ้นเชิง) จริยธรรมในพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็น “หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์” หรือเป็น “กฎแห่งความพ้นทุกข์” ซึ่งมีลักษณะบังคับ (อยู่ในตัวกฎนั่นเอง) ว่า “ต้องปฏิบัติตาม จึงจะพ้นทุกข์ได้” คำว่าต้องปฏิบัติตามจึงจะพ้นทุกข์ได้ แฝงนัยเชิงการลงโทษ (โดยธรรมชาติ) ว่า ถ้าไม่ปฏิบัติก็ต้องเป็นทุกข์หรือเวียนว่ายอยู่ในห้วงทุกข์<sup>๑๙</sup> (ซึ่งมีนัยคล้ายกับกฎจริยธรรมของพระเจ้า ถ้าปฏิบัติตามก็ได้รับความสุขเป็นรางวัลตอบแทน ถ้าไม่ปฏิบัติตามก็ได้รับการลงโทษเป็นการตอบแทน โดยพระเจ้าเป็นผู้ตัดสิน)

เมื่อพิจารณาจากประเด็นของกฎจริยธรรมที่ถูกกำหนดโดยกฎธรรมชาติ และเป็นกฎซึ่งเราต้องปฏิบัติตามเพื่อความพ้นทุกข์ ดูเหมือนว่าระบบจริยธรรมของพุทธศาสนามีลักษณะคล้ายจริยศาสตร์ว่าด้วยหน้าที่ แต่เมื่อพิจารณาลึกลงไปในรายละเอียดจะพบอีกว่า ระบบจริยธรรมของพุทธศาสนานั้นเน้นการปฏิบัติเพื่อพัฒนาคนให้เป็นคนดี หรือเป็นคนมีคุณธรรมในระดับต่างๆ กระทั่งบรรลุนิพพานสูงสุดคือความหลุดพ้น โดยมีแบบอย่างของพระพุทธเจ้า พระโสดาบัน พระอรหันต์ ครูหรือปราชญ์ทางพุทธศาสนาต่างๆ เป็นบุคคลในอุดมคติ หรือเป็นบุคคลที่ดำเนินชีวิตตามวิถีแห่งคุณธรรมจนกลายเป็นบุคคลที่มีความเป็นเลิศ (เอกทัตตะ) ด้านคุณธรรมต่างๆ ที่ควรยึดถือเป็นแรงบัลดาลใจทางจริยธรรม และเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตประเสริฐ

แต่ข้อสังเกตคือ คำว่า “คุณธรรม” ในจริยศาสตร์ตะวันตกกับจริยศาสตร์พุทธศาสนาจะมีความหมายบางอย่างแตกต่างกัน กล่าวคือ ในจริยศาสตร์ตะวันตก “คุณธรรม” (Virtue) หมายถึง “บุคลิกภาพ” (Character) อุปนิสัย (Habit) หรือความเป็นเลิศ (Excellence) ที่เป็นเอกลักษณ์ของบุคคลซึ่งแสดงออกให้เห็นผ่านการกระทำในสถานการณ์เฉพาะหนึ่งๆ และวิถีการดำเนินชีวิตทั้งหมดของเขา เช่น บุคลิกภาพทางสติปัญญาและความกล้าหาญทางจริยธรรมของคนอย่างโสเครติส ก็แสดงออกให้เห็นในการโต้แย้งเหตุผลกับบุคคลต่างๆ ในวาระต่างๆ ด้วยความชาญฉลาด และไม่สะทกสะท้าน ในขณะที่เดียวกันการใช้สติปัญญาสอบสวนตรวจสอบและแสวงหาความจริง ความถูกต้อง พร้อมกับความกล้าหาญยืนหยัดในสิ่งที่ถูกต้องก็เป็นคุณลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ที่ไม่เปลี่ยนแปลงตลอดวิถีการดำเนินชีวิตทั้งหมดของเขา

ส่วนคุณธรรมในพุทธศาสนาที่มีลักษณะใกล้เคียงกับคุณธรรมในความหมายแบบจริยศาสตร์ตะวันตก ก็เช่น พรหมวิหาร ๔ ส่วนที่ต่างจากคุณธรรมแบบตะวันตกก็เช่น มรรคมีองค์ ๘ บารมี ๑๐ ทัศน์ เป็นต้น<sup>๒๐</sup> แต่โดยภาพรวมแล้วคุณธรรมในพุทธศาสนานอกจากจะหมายถึงคุณธรรมทางโลก หรือคุณธรรมที่

<sup>๑๙</sup> การอธิบายกฎจริยธรรมของพุทธศาสนาในลักษณะของการให้คุณให้โทษที่จริงแล้วต้องอธิบายจำเพาะไปที่ “กฎแห่งกรรม” (กรรมนิยาม) แต่ในที่นี้ผู้เขียนอธิบายกฎจริยธรรมโดยยึดโครงสร้างจริยธรรมตามหลักจริยศาสตร์ ๔ ซึ่งตามโครงสร้างนี้ ระบบจริยธรรมคือมรรคมีองค์ ๘ เชื่อมโยงโดยตรงกับกฎปฏิบัติจรรยาบรรณซึ่งเป็นกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการเกิดทุกข์และการดับทุกข์ ผู้อ่านที่สนใจการอธิบายกฎจริยธรรมที่เชื่อมโยงกับกฎแห่งกรรม ขอแนะนำให้อ่านใน สมภาร พรหมทา. พุทธจริยศาสตร์: ทัศนะของพุทธศาสนาเกี่ยวกับปัญหาโสภณีย์ ทำแท้งและการรุกรานชาติ. (กรุงเทพฯ: พุทธชาติ, ๒๕๓๕)

<sup>๒๐</sup> Wikipedia. อ้างแล้ว.

ทำให้ดำเนินชีวิตที่ดีทางสังคม เช่น พรหมวิหาร ๔ ขรവാสธรรม ๔ ทิศธรรม ๖ ทศพิทธาธรรม ๑๐ ฯลฯ แล้ว ยังหมายรวมถึง “คุณธรรมทางจิตวิญญาณ” เช่น ปัญญาญาณที่ตรัสรู้สัจธรรมซึ่งทำให้จิตหลุดพ้นจากกิเลส ความชั่วร้ายและความทุกข์ทั้งปวง กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าคุณธรรมในพุทธศาสนามีลักษณะ “บ่มเพาะ” อุปนิสัยที่ตรงที่เชื่อต่อการมีชีวิตที่ดีทางสังคม และมีลักษณะ “ขัดเกลา” จิตใจให้สะอาด สงบ สว่าง เพื่อการเป็นคนดีหรือคนมีคุณธรรมในชีวิตทางโลกโดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเป็นผู้สูงส่งทางจิตวิญญาณ<sup>๓๑</sup> หรือมองอีกในแง่หนึ่ง ภาพรวมคุณธรรมในจริยศาสตร์ตะวันตกงอกงามออกมาจากเหตุผล ขณะที่คุณธรรมในพุทธศาสนา งอกงามออกมาจากปัญญา (ญาณ) คุณธรรมในจริยศาสตร์ตะวันตกมีลักษณะเน้นไปทางคุณธรรมทางโลก ขณะที่คุณธรรมในพุทธศาสนามีลักษณะเชื่อมโยงคุณธรรมทางโลกกับคุณธรรมทางจิตวิญญาณเข้าด้วยกัน และมีจุดเน้นไปทางคุณธรรมทางจิตวิญญาณ แต่ทั้งจริยศาสตร์ตะวันตกและพุทธศาสนาต่างก็เห็นตรงกันว่า คุณธรรมเกิดขึ้นได้จากการฝึกฝนบ่มเพาะจนเป็นอุปนิสัยประจำตัว และเพราะฝึกนิสัยให้มีคุณธรรม คนจึงกระทำการที่ถูกต้องหรือยึดถือความถูกต้องเป็นวิถีการดำเนินชีวิต

แต่ข้อพิจารณาคือ แม้พุทธศาสนาจะมีลักษณะที่ดูเหมือนจะเป็นทั้งจริยศาสตร์ว่าด้วยหน้าที่และจริยศาสตร์ว่าด้วยคุณธรรมดังที่กล่าวแล้ว แต่พุทธศาสนาไม่ได้ถือว่าหน้าที่ที่ “ต้องทำ” ตามกฎจริยธรรมกับการพัฒนาตน “ให้เป็น” ผู้มีคุณธรรมขัดแย้งกัน หากแต่ “การกระทำ” กับ “การเป็น” มีลักษณะสนับสนุนกันและกัน คำถามว่า “เราควรทำอะไร?” กับ “เราควรเป็นคนเช่นไร?” เป็นคำถามที่ต้องถามควบคู่กัน เพราะถ้าเราตอบได้ว่าเราควรทำอะไร เราก็ตอบได้เช่นกันว่าเราควรเป็นคนอย่างไร หรือเมื่อเราบอกตนเองได้ว่า เราควรเป็นคนอย่างไร เราก็เข้าใจได้ว่าเราควรทำอะไรด้วย

เช่น ตามทัศนะของพุทธศาสนา ถ้าเราตอบได้ว่า เราควรทำตามกฎจริยธรรมที่สอดคล้องกับสัจธรรมตามกฎธรรมชาติ (เช่น กฎอริยสัจ ๔) เราก็ตอบตนเองได้ว่าเราควรเป็นคนที่มีคุณธรรมด้านศีล ด้านสมาธิ และด้านปัญญา คุณธรรมดังกล่าวจะช่วยให้เราเข้าใจ เข้าถึงสัจธรรมตามกฎธรรมชาติ ในขณะเดียวกันเมื่อปฏิบัติสอดคล้องตามกฎธรรมชาติดังกล่าวแล้ว ก็ยิ่งทำให้คุณธรรมที่เราพึงปรารถนาไปพลอยยิ่งขึ้น เป็นคนดียิ่งขึ้น การเป็นคนมีคุณธรรมสูงขึ้นหรือเป็นคนดียิ่งขึ้นก็ย้อนไปสนับสนุนให้การปฏิบัติตามกฎจริยธรรมตามกฎธรรมชาติเกิดมรรคผลมากขึ้น จนสามารถเกิดความเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจจากปุถุชนเป็นอริยบุคคลที่หลุดพ้นจากกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง ดำรงชีวิตอยู่อย่างมีอิสระภาพทางจิตปัญญา สว่าง สะอาด สงบ และเกื้อประโยชน์สุขต่อสาธารณชนด้วยพลังแห่งคุณธรรม คือ ปัญญาคุณ วิสุทธิคุณ และกรุณาคุณ ดังเช่นการดำรงพระชนม์ชีพของพระพุทธองค์เพื่อบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่มหาชน และการมีชีวิตอยู่เพื่อทำประโยชน์สุขแก่สาธารณชนของปวงปราชญ์ทางพุทธศาสนาในยุคสมัยต่างๆจากอดีตจนปัจจุบัน

พระพรหมคุณาภรณ์อธิบายว่า จริยธรรมของพุทธศาสนา คือ “พรหมจริยะ” หรือ “พรหมจรรย์” หมายถึงการดำเนินชีวิตประเสริฐ ได้แก่การดำเนินชีวิตตามหลักทางสายกลางหรือมรรคมีองค์ ๘ เป็น

<sup>๓๑</sup> คุณธรรม เช่น “ทศพิทธาธรรม” คือตัวอย่างที่ดีของคุณธรรมที่มีลักษณะเป็นทั้งคุณธรรมทางโลก และเป็นทั้งคุณธรรมขัดเกลาทางจิตวิญญาณอยู่ในตัวเอง

จริยธรรมสากลที่แท้จริง เพราะนอกจากจะยึดโยงอยู่กับสังฆธรรมสากลตามกฎหมายชาติแล้ว ยังครอบคลุมมิติการดำเนินชีวิตที่ดำรงอย่างเป็นองค์รวม ดังนี้<sup>๒๒</sup>

๑. *มิตชีวิตที่ดำรงด้านศีล* (ศีลภาวนา) ครอบคลุมทั้ง “ตัวเรา” คือการแสดงออกทางกายวาจาที่ถูกต้อง การใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในการสัมผัสรับรู้โลกอย่างถูกต้อง (อินทริยสังวรศีล) “สิ่งแวดล้อม” คือ การบริโภคปัจจัย ๔ หรือการเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุและธรรมชาติอย่างถูกต้อง (ปัจเจกสันนิสสิทศีล) และ “สังคม” คือ การเคารพกติกาของส่วนรวม มีความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม (ปาฏิโมกขสังวรศีล) และ “การดำรงชีพที่สะอาด” คือ การมีสัมมาชีพ (อาชีวนิปปาสิตศีล)

๒. *มิติตามดำรงด้านจิตใจ* (จิตตภาวนา) ครอบคลุมทั้งการควบคุม (และแก้ไข) “ด้านร้าย” ของจิตใจ เช่น ความโลภ โกรธ หลง การพัฒนา “ด้านดี” ของจิตใจ คือพัฒนาคุณธรรมต่างๆ ให้งอกงามภายในจิตใจ เช่น ความเมตตา กรุณา เป็นต้น การแก้ไข “ด้านความทุกข์” คือความขุ่นมัว เศร้าหมองของจิตใจ และการพัฒนา “ด้านความสุข” ของจิตใจ เช่น ความสงบผ่องใสเบิกบาน และสร้างเสริม “ด้านสมรรถนะ” ของจิตใจ เช่น ความมีสติ ความอดทน ความเพียร เป็นต้น

๓. *มิติตามดำรงด้านปัญญา* (ปัญญาภาวนา) คือ การพัฒนาปัญญาให้รู้ผิดชอบชั่วดีทางศีลธรรม วัฏคุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ จนถึงมีสัมมาทิฐิ เข้าใจความจริงตามกฎหมายชาติ เป็นแสงสว่างขึ้นนำการพัฒนาศีลและสมาธิให้งอกงามไปสู่ความดับทุกข์ในที่สุด

ท่านเจ้าคุณอธิบายอีกว่า ในคำสอนของพุทธศาสนานั้นมีการเรียกองค์ประกอบของธรรมกลุ่มต่างๆ ว่า “ขันธ” เช่น เรียกองค์ประกอบทางธรรมชาติดังกลุ่มต่างๆ ๕ กลุ่ม ที่ประกอบขึ้นเป็นชีวิตว่า “ขันธ ๕” และเรียกกลุ่มจริยธรรมที่ใช้พัฒนาชีวิตว่า “ขันธ” เช่นเดียวกัน คือ สิลขันธ สมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุติขันธ และวิมุติญาณทัสนขันธ ซึ่งถือเป็นขันธคู่กับขันธห้า หรือเป็นจริยธรรมที่เป็นวิถีชีวิตสู่อิสรภาพจากความทุกข์

เราจะเห็นได้ว่า ตัวจริยธรรมในพุทธศาสนาตามคำอธิบายข้างบนนี้ มีลักษณะเป็น “วิถีชีวิต” มากกว่าที่จะเป็น “กฎ” หรือ “เกณฑ์” ตัดสินถูกผิดที่วางอยู่นอกตัวมนุษย์ ความงอกงามทางจริยธรรมแสดงออกมาจากตัวชีวิตของปัจเจกบุคคลทั้งโดยการกระทำและคำพูด โดยความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ ทางธรรมชาติและทางสังคมอย่างเหมาะสมและดำรง ทั้งโดยจิตใจที่มีคุณธรรม สงบ สุขุม และมีปัญญาเข้าใจความจริงของโลกและชีวิต และเข้าถึงสังฆธรรมตามกฎหมายชาติ จริยธรรมของพุทธศาสนาจึงเป็นวิถีชีวิตที่ดำรงของปัจเจกบุคคลที่มีเป้าหมายสูงสุดคืออิสรภาพจากการครอบงำของกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งการดำเนินชีวิตไปสู่ความพ้นทุกข์ของปัจเจกบุคคลมีความหมายอยู่ในตัวด้วยว่า เป็นการสร้างวัฒนธรรมแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างสันติและเมตตาธรรมขึ้นในสังคมและโลกด้วย

### ความสัมพันธ์ในเชิงสนับสนุนกันระหว่างจริยธรรมสากลกับจริยธรรมพุทธศาสนา

ถ้าเราตั้งคำถามว่าจริยธรรมสากลกับจริยธรรมพุทธศาสนา อันไหนเป็น “สากลที่แท้จริง” ก็คงต้องเถียงกันไม่รู้จบ เพราะเป็นปัญหาทางอภิปรัชญา<sup>๒๓</sup> ในทัศนะทางปรัชญาตะวันตกก็ถือว่าจริยธรรมสากลมา

<sup>๒๒</sup> สรุปความจากธรรมบรรยายในซีดีชุด “ธรรมนี้มีไกล ปีพุทธศักราช ๒๕๕๐” ข้างแล้ว.

<sup>๒๓</sup> ไม่ใช่ผู้เขียนเห็นว่าปัญหาอภิปรัชญาไม่สำคัญ แต่ปัญหาอภิปรัชญาไม่เคยจบลงได้ด้วยการศึกษาว่า “สังฆธรรม” ของใครเป็น “สังฆธรรมแท้” กว่ากัน

จาก “สังขธรรมสภา” ของมนุษย์ เช่น ตามทัศนะของเพลโต และอริสโตเติล ถือว่า คุณธรรมต่างๆ มีบ่อเกิดมาจาก “เหตุผล” ซึ่งเป็นแก่นสารแห่งวิญญาณของมนุษย์ทุกคน คำนึงต่อบอกว่ากฎจริยธรรมสภาออกมาจาก “เหตุผลบริสุทธิ์” อันเป็นธรรมชาติสภาของมนุษย์ ส่วนลือคบบอกว่ามนุษย์มีสิทธิทางธรรมชาติที่พระเจ้าประทานมาอย่างเสมอเหมือนกัน รุสโซมองว่าเสรีภาพเป็นธรรมชาติสภาของมนุษย์ ชาวคริสต์อาจบอกว่าความเป็นสภาของมนุษย์คือเราต่างเป็นฉายาของพระเจ้าหรือเป็นบุตรของพระเจ้าองค์เดียวกัน ส่วนชาวพุทธอาจบอกว่าความเป็นสภาของมนุษย์คือ “ศักยภาพที่จะพ้นทุกข์” หรือสังขธรรมสภาคือความจริงตามกฎธรรมชาติ เป็นต้น

ในเรื่องที่อาจเถียงกันไม่รู้จบทำนองนี้ เมื่อมีผู้ถามท่านพุทธทาสว่าอะไรคือสิ่งที่ “ถูกต้อง” ท่านจะถามกลับว่า “แล้วมันดับทุกข์ได้หรือไม่” <sup>๒๔</sup> ท่าทีดังกล่าวนี้สอดคล้องกับท่าทีของพระพุทธองค์ที่ทรงให้ความสำคัญกับการตอบปัญหาที่นำไปสู่ความดับทุกข์มากกว่า <sup>๒๕</sup> ผู้เขียนจึงเห็นว่าเราควรใช้ท่าทีดังกล่าวนี้กับการตั้งคำถามต่อจริยธรรมสภา

ถ้าเราตั้งคำถามจากจุดยืนของชาวพุทธว่า จริยธรรมสภามีประโยชน์ต่อการดับทุกข์หรือไม่? เราจะพบความจริงว่า จริยธรรมสภาแม้จะเกิดจากมุมมองเกี่ยวกับธรรมชาติที่เป็นสภาของมนุษย์แตกต่างกันไป แต่ทั้งหมดล้วนมีเป้าหมายเดียวกันคือ เพื่อสร้างวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันอย่างเคารพในคุณค่าของมนุษย์อย่างเท่าเทียมกัน ถ้าเรายอมรับเป้าหมายอันนี้ว่าเป็นสิ่งที่ดี เราก็ต้องยอมรับว่าจริยธรรมสภาเอื้อต่อการดับทุกข์ทางสังคม และเป็นฐานของการมีโอกาสที่เท่าเทียมกันที่ปัจเจกแต่ละคนควรได้รับในการพัฒนาตนเองไปสู่ความพ้นทุกข์ทางจิตวิญญาณด้วย <sup>๒๖</sup> ดังนั้น ถ้ามองจากหลักการ (ดังที่กล่าวมาแล้ว) และเป้าหมายโดยรวมของจริยธรรมสภาดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าจริยธรรมสภากับจริยธรรมพุทธศาสนาไม่ได้ขัดแย้งกันในสาระสำคัญ (ในด้านที่มีคุณค่าต่อมนุษย์) หากแต่มีลักษณะสนับสนุนส่งเสริมกันและกันมากกว่า

ลักษณะสนับสนุนส่งเสริมกันระหว่างจริยธรรมสภาและจริยธรรมพุทธศาสนา อาจสรุปได้ดังนี้

**๑. ลักษณะสนับสนุนกันในเรื่องหลักการ** เราอาจพิจารณาจากหลักการที่เป็นพื้นฐานของการบัญญัติหลักจริยธรรมทั้งสองระบบ ดังที่กล่าวแล้วว่า หลักจริยธรรมสภาวางอยู่บนหลักการที่สำคัญ ๒ ประการ คือ (๑) หลักความเที่ยงธรรมที่ถือว่ามนุษย์ทุกคนมีสถานะทางจริยธรรมเท่าเทียมกัน และ (๒) หลักการเกื้อประโยชน์ต่อสาธารณชน

เมื่อพิจารณาจากหลักคำสอนของพุทธศาสนา จะเห็นว่า หลักคำสอนเรื่อง “กฎแห่งกรรม” (กรรมนิยาม) เป็นหลักความเที่ยงธรรมตามกฎธรรมชาติที่บรรยายว่า มนุษย์มีสถานะทางจริยธรรมเท่าเทียมกัน เพราะพุทธศาสนาถือว่าคุณค่าของมนุษย์ไม่ได้แตกต่างกันเพราะชาติกำเนิด ฐานะทางเศรษฐกิจ เพศสภาพ ฯลฯ แต่แตกต่างกันที่การกระทำ ไม่ว่าจะเป็นคนชั้นไหนเมื่อทำดีย่อมได้รับผลดี ทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ซึ่ง

<sup>๒๔</sup> สันติโกโร. อ้างแล้ว, น. ๒๘.

<sup>๒๕</sup> โปรดดู จูฬมาตุงกโยวาทสูตร ม.ม.(๑๕๐-๑๕๒).

<sup>๒๖</sup> ในสังคมพุทธไทย ถ้าอ้างอิงเฉพาะหลักเกณฑ์ตามตัวอักษรในพระไตรปิฎก โดยไม่อ้างอิง (หรือตีความหลักพุทธธรรมให้เชื่อมโยงกับ) หลักสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาค ความยุติธรรมตามหลักจริยธรรมสภา วิถีชีวิตการปฏิบัติธรรมแบบสันติโคก หรือภิกษุณีธัมมนันทา ก็คงไม่อาจเกิดขึ้นได้

หมายความว่าทุกคนมีเสรีภาพที่จะเลือกการกระทำที่ถูกต้องทางจริยธรรมได้ด้วยตนเอง และรับผิดชอบต่อผลการกระทำของตนเอง ส่วนหลักเกื้อประโยชน์ต่อสาธารณชน หลักจริยธรรมพุทธซึ่งเป็นทางพ้นทุกข์นั้น ถูกนำเสนอต่อชาวโลกด้วยปณิธานเพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไป เพื่อประโยชน์และความสุขของชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ท้าวเธอและมนุษย์ทั้งหลาย” <sup>๒๓๗</sup>

แต่เมื่อกล่าวเฉพาะเจาะจงหลักจริยธรรมของพุทธศาสนา คือหลักมรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขานั้น ก็วางอยู่บนหลักการเกื้อประโยชน์โดยองค์รวม คือ

- ๑) หลักการเกื้อประโยชน์ต่อตนเอง (อัตตัตถะ)
- ๒) หลักการเกื้อประโยชน์แก่ผู้อื่น (ปรัตถะ)
- ๓) หลักการเกื้อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายหรือสาธารณชน (อุภยัตถะ)

ประโยชน์ที่พุทธศาสนาพูดถึงแบ่งเป็น ๓ ระดับ คือ การมีหลักประกันชีวิตที่ดีทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งเป็นความจำเป็นพื้นฐาน (วิญญูธรรมมีกัตถประโยชน์) การมีหลักประกันทางจริยธรรมเพื่อความเจริญมั่นคงในอนาคต (สัมปรายิกัตถประโยชน์) และประโยชน์สูงสุดคือความพ้นทุกข์ หรือการบรรลุนิพพาน (ปรมาตถ-ประโยชน์) พุทธศาสนาถือว่าการบรรลุประโยชน์ของชีวิต หรือการมีชีวิตที่ดีทั้ง ๓ ระดับนี้ จะเป็นไปไม่ได้เลยหากปราศจากการดำเนินชีวิตทางจริยธรรมที่อยู่บนพื้นฐานของการเกื้อประโยชน์ทั้ง ๓ ด้านนั้น

ในหลักการของจริยธรรมสากล การมีจริยธรรมเพื่อการมีชีวิตที่ดีของปัจเจกก็ไม่อาจแยกขาดจากการมีจริยธรรมภาคสาธารณะ ในหลักจริยธรรมพุทธศาสนาก็เช่นกัน เพราะหลักจริยธรรมวางอยู่บนสังฆธรรมตามกฎปฏิจกสัมมุบาทที่ถือว่าสรรพสิ่งอิงอาศัยกันและกัน วิถีชีวิตทางจริยธรรมตามหลักมรรคมีองค์ ๘ หรือไตรสิกขา แท้จริงแล้วคือวิถีแห่งชีวิตที่เจริญงอกงามอย่างเกื้อประโยชน์โดยองค์รวมทั้งตัวเรา สังคม และธรรมชาติภายใต้กฎแห่งความเป็นเหตุปัจจัยอิงอาศัยกันและกัน ในประเด็นดังกล่าวนี้ ท่านพุทธทาสเห็นว่า การปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุถึงความพ้นทุกข์ของปัจเจกบุคคลกับการทำประโยชน์เพื่อสังคมเป็นสิ่งที่ควรดำเนินไปควบคู่กัน ดังที่ท่านกล่าวว่า

มักจะมิได้เข้าใจผิดว่า พุทธศาสนาไม่มีอะไรเนื่องด้วยสังคม หรือว่าถ้ามีก็ให้มีแต่เรื่องชั้นต่ำๆ บางคนเข้าใจผิดมากไปถึงกับว่าผู้ที่บำเพ็ญตนตามหลักพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดนั้น ย่อมยากที่จะประพฤติประโยชน์สังคมให้เป็นล่ำเป็นสันได้ ข้าพเจ้ารู้สึกถึงความเข้าใจเช่นนั้นยังไม่ตรงตามความจริง และเรามีทางที่จะทำความเข้าใจกันได้จนถึงกับสามารถทำให้ประโยชน์สังคมนั่นเองกลายเป็นประโยชน์ตนอันสูงส่งที่สุดไปได้ จึงได้พยายามแจกแจงประโยชน์สังคมให้เห็น ดังที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเล่มนี้ แถมชี้ให้เห็นว่า **ประโยชน์สังคมและการประพฤติต่อสังคมนั้นแหละเป็นบรรพภาคของการเดินทางไปสู่นิพพาน**<sup>๒๓๘</sup> (ตัวหนาเน้นโดยผู้เขียน)

นอกจากนี้ พุทธศาสนายังถือว่าปัจเจกบุคคลที่เป็นคนมีคุณธรรมหรือเป็น “คนดี” นั้น เขาย่อมมีชีวิตอยู่อย่างเอื้อประโยชน์สุขแก่คนรอบข้างและสาธารณชน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! คนดี (สัตบุรุษ) เมื่อเกิดมาในสกุล ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่มหาชน กล่าวคือ แก่มารดา บิดา แก่บุตร ภรรยา แก่ทาส กรรมกร และชาวเมือง แก่มิตรและอำมาตย์

<sup>๒๓๗</sup> วินย.๔/๓๒/๓๔.

<sup>๒๓๘</sup> อ้างถึงใน สันติโก. “พุทธทาสภิกขุ: มองชีวิตและสังคมด้วยความว่าง”. แปลโดย ชัยยศ จิรพฤษ์ภิญโญ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๐), น.๓๓.

แก่สมณะและพราหมณ์ เสมือนหนึ่งเมฆฝนใหญ่ เมื่อทำให้ชาวกล้าสมบูรณ์ก็ย่อมเป็นไป เพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก<sup>๒๙</sup>

**๒. ลักษณะสนับสนุนกันในเชิงมโนทัศน์ของหลักจริยธรรม** ในคำสอนทางพุทธศาสนาไม่มีมโนทัศน์ทางทางจริยธรรมในเรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเท่าเทียม ความยุติธรรมแบบจริยศาสตร์ตะวันตก การพูดถึงเรื่องเหล่านี้จากมุมมองของพุทธศาสนา โดยปกติจะเป็นการตีความหลักคำสอนของพุทธศาสนาว่ามีแง่มุมที่สอดคล้อง (หรือแตกต่าง) กับกรอบความหมายของมโนทัศน์นั้นๆ อย่างไร ในบ้านเราดูเหมือนท่านพุทธทาสภิกขุจะนิยมตีความหลักคำสอนของพุทธศาสนาโดยอ้างอิงมโนทัศน์ของจริยธรรมสากลแบบตะวันตกมากที่สุดท่านหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ท่านกล่าวว่า

เสรีภาพก็ตาม ความเสมอภาคก็ตาม ภราดรภาพก็ตามตามนัยแห่งศีลธรรมมีอยู่เต็มไปหมดในพระพุทธศาสนาและพระพุทธจริยา จึงเป็นอันเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนาของเรามีนิสสัยเป็นประชาธิปไตยอยู่แล้วตามนัยแห่งศีลธรรม<sup>๓๐</sup> (ตัวหนาเน้นโดยผู้เขียน)

นักคิดที่เคร่งครัดในทฤษฎีการตีความอาจรู้สึกขัดแย้งกับวิธีการตีความข้ามมโนทัศน์ทำนองนี้ เพราะถือว่าคำหรือศัพท์บัญญัติ (เช่น เสรีภาพ ความเสมอภาค ฯลฯ) ในแต่ละทฤษฎีล้วนมี “มโนทัศน์” (Concept) หรือ “กรอบความหมาย” เฉพาะของตัวเอง ซึ่งไม่อาจแทนกันได้อย่างลงตัวสมบูรณ์ด้วยมโนทัศน์ของคำหรือศัพท์บัญญัติในทฤษฎีอื่นที่มีพื้นฐานความคิดแตกต่างกัน และอีกอย่าง การตีความหลักธรรมของพุทธศาสนาให้คลุมไปหมดเช่นนี้ อาจทำให้มองได้ว่าพุทธศาสนานั้นเป็นอะไรก็ได้ทั้งหมด เป็นประชาธิปไตยก็ได้ เป็นสังคมนิยมก็ได้ เป็นวิทยาศาสตร์ก็ได้ เป็นต้น แต่ถ้าเราสังเกตให้ดี จะพบว่า การตีความของท่านพุทธทาสท่านจะใช้คำว่า “ตามนัย” ซึ่งหมายความว่าพุทธศาสนาอาจมีบางนัยที่สอดคล้องกับหลักจริยธรรมสากล มีบางนัยที่เป็นประชาธิปไตย (บนพื้นฐานของธรรมาธิปไตย) มีบางนัยที่เป็นสังคมนิยม (ธรรมมิกสังคมนิยม) มีบางนัยที่เป็นเผด็จการ (เผด็จการโดยธรรม...”วิธี” เผด็จการ ไม่ใช่ “ระบอบ” เผด็จการ-ผู้เขียน) หรือมีบางนัยที่สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ (วิทยาศาสตร์ทางจิต) แต่โดยแก่นสารสำคัญแล้วพุทธศาสนาก็คือพุทธศาสนาที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง

ผู้เขียนคิดว่า การตีความในลักษณะดังกล่าวนี้ไม่ได้ทำให้คุณค่าของพุทธศาสนาต้อยลง และไม่ได้ทำให้สาระสำคัญของจริยธรรมสากลเสียไป แต่กลับจะทำให้เรามองเห็นความหมายใหม่ที่ขยายโลกทัศน์ทางจริยธรรมกว้างขึ้น และมองคุณค่าทางจริยธรรมอย่างครอบคลุมสมบูรณ์ขึ้น ซึ่งอาจสรุปให้เห็นได้ดังนี้ คือ

ความหมายของ “หลักสิทธิ” ในจริยธรรมสากลที่ถือว่ามนุษย์มีสิทธิในชีวิต ทรัพย์สิน สิทธิที่จะเป็นอิสระหรือสิทธิในโอกาสต่างๆซึ่งเรามีพันธะทางจริยธรรมที่ต้องเคารพนั้น เราอาจพบได้ในหลักศีล ๕ ซึ่งเป็นหลักที่เคารพสิทธิในชีวิต (ศีลข้อ ๑) สิทธิในทรัพย์สิน (ศีลข้อ ๒) สิทธิในสัมพันธภาพส่วนตัว (ศีลข้อ ๓) สิทธิที่จะรับรู้ความจริง (ศีลข้อ ๔) สิทธิที่จะปกป้องสติสัมปชัญญะของตนเอง (ศีลข้อ ๕) ความพิเศษของสิทธิตามหลักศีล ๕ นี้ คือ พุทธศาสนาให้เราพัฒนาคุณธรรมที่เป็นหลักประกันความมั่นคงของสิทธิเหล่านี้ด้วย คุณธรรมดังกล่าวนี้เรียกว่า “เบญจธรรม” ได้แก่

๑) เมตตากรุณา ปกป้องคุ้มครองสิทธิในชีวิต

<sup>๒๙</sup> ปิณฺณจากนิบาต อังคุตตรนิกาย ๒๒/๕๑ อ้างถึงใน สุชีพ ปุณฺณานุภาพ. พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน. (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), น.๗๑.

<sup>๓๐</sup> พุทธทาสภิกขุ. มุมมองปาสถาธรรมชุด “พุทธธรรม”. (ไผยา: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๓๐), น.๒๕๓.

๒) สัมมาอาชีวะ ปกป้องคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สิน

๓) กามสังวร ปกป้องคุ้มครองสิทธิในสัมพันธภาพส่วนตัว

๔) สัจจะ ปกป้องคุ้มครองสิทธิที่จะรับรู้ความจริง และ

๕) สติสัมปชัญญะ ปกป้องคุ้มครองสิทธิในการรักษาสติสัมปชัญญะของตนเอง

การดำเนินชีวิตตามหลัก “เบญจศีล” และการบ่มเพาะ “เบญจธรรม” ให้เป็นบุคลิกภาพ

หรืออุปนิสัยที่ดีของปัจเจกแต่ละคน จึงเป็นการมีวิถีชีวิตที่เคารพสิทธิของตนเองและมนุษยชาติทั้งหมด แต่สิทธิข้อที่ ๕ นั้นบ่งนัยสำคัญว่า นอกจากเราไม่ควรละเมิดสิทธิของผู้อื่นๆตาม ๔ ข้อข้างต้นแล้ว เรายังควรมีสติสัมปชัญญะในการใช้สิทธิของตนเองให้เป็นไปในทางที่จะไม่เป็นการทำร้ายตนเองด้วย เช่น ไม่อ้างสิทธิที่จะเกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติด หรือสิ่งมอมเมาชีวิตต่างๆที่ทำให้จิตใจเรตกต่ำลง หรือตกเป็นทาสของวัตถุนิยมมากขึ้น เป็นต้น

ส่วน “หลักเสรีภาพ” ตามความหมายของจริยธรรมสากลถือว่า มนุษย์มีเสรีภาพใน ๒ ลักษณะคือ เสรีภาพในเชิงลบ (Negative) คือความมีอิสระจากการกดขี่บังคับหรือขัดขวาง และ เสรีภาพในเชิงบวก (Positive) คือความมีอิสระที่จะพัฒนาศักยภาพของตนเอง ซึ่งเสรีภาพดังกล่าวนี้ได้รับการรับรองโดยปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กล่าวโดยสาระสำคัญ เสรีภาพแสดงถึง...

๑) ความสามารถที่จะกระทำอย่างสอดคล้องกับการขึ้นาของเหตุผล

๒) ความสามารถที่จะกระทำอย่างสอดคล้องกับตัวตนหรือค่านิยมที่แท้จริงของตนเอง

๓) ความสามารถที่จะกระทำอย่างสอดคล้องกับค่านิยมสากล (เช่นความจริงและความดีสากล)

และ

๔) ความสามารถที่จะกระทำทั้งตามเหตุผล และตามความปรารถนาอย่างเป็นตัวของตัวเอง<sup>๓๑</sup>

ซึ่งเสรีภาพดังกล่าวกินความไปถึงความมีอิสระในการเลือกการแสดงออกทางารพูด การแสดงความคิดเห็น ความเชื่อ การเลือกวิถีชีวิต เป็นต้น แต่พุทธศาสนาเห็นว่าเสรีภาพที่มีค่าสูงสุดคือเสรีภาพจากการครอบงำของกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง ซึ่งพุทธศาสนาเรียกเสรีภาพดังกล่าวนี้ว่า “ความหลุดพ้น” หรือ “วิมุตติ” จะเห็นได้ว่าเสรีภาพตามความหมายของพุทธศาสนามีส่วนช่วยขยายความหรือเติมเต็มให้กับความหมายของเสรีภาพแบบจริยธรรมสากลสมบูรณ์ขึ้น ทำให้มนุษย์เรามีทางเลือกในการแสวงหา (หรือใช้) เสรีภาพมากขึ้นว่า เราจะเลือกแสวงหาเฉพาะเสรีภาพในการดำเนินชีวิตทางสังคม หรือจะแสวงหาเสรีภาพทางจิตวิญญาณด้วยก็ได้

“หลักความเสมอภาค” นั้น พุทธศาสนาถือว่ามนุษย์เท่าเทียมกันภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน เกิด แก่ เจ็บ ตาย เสมอกัน สรรพสัตว์ล้วนเป็นเพื่อนร่วมทุกข์ เราจึงควรมีเมตตาธรรมต่อกัน หลักความเสมอภาคตามกฎธรรมชาติ จึงได้รับการสนับสนุนโดย “หลักภราดรภาพ” แห่งเมตตาธรรม หรือความรักสากล (อัป-ปมัญญา เมตตา) ส่วน “หลักความยุติธรรม” พุทธศาสนาถือว่าโดยกฎแห่งกรรม เมื่อคนทำชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ทำดีย่อมได้รับผลดีเสมอเหมือนกัน จากหลักความยุติธรรมดังกล่าวนี้ในทางปฏิบัติเราจึงควรให้ความยุติธรรมแก่ทุกคนโดยให้ดูที่การทำความประพฤติ หรือคุณค่าทางจริยธรรมแห่งการกระทำของ

<sup>๓๑</sup> ดู <http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom> ค้นคว้าเมื่อ ๒/๕/๒๕๕๑.

เขา โดยไม่ถือความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา วัฒนธรรม เพศสภาพ ฯลฯ มาเป็นมาตรฐานตัดสินคุณค่าของมนุษย์

**๓. ลักษณะสนับสนุนกันในทางปฏิบัติ** หมายถึง ความเป็นเอกภาพระหว่างจริยธรรมของปัจเจกบุคคลแบบพุทธกับจริยธรรมภาคสาธารณะ อันที่จริงพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมไม่มีการแยกส่วนระหว่างจริยธรรมปัจเจกกับจริยธรรมภาคสาธารณะ ไม่ว่าเราจะดูจากคติความเชื่อเรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ หรือวิเคราะห์โครงสร้างของหลักจริยธรรมพุทธศาสนาที่ยึดโยงอยู่กับกฎปฏิบัติสมุปบาทที่ถือว่าสรรพสิ่งอิงอาศัยกันและกันนั้น เราย่อมสรุปได้ว่า หลักจริยธรรมพุทธศาสนา หรือวิถีชีวิตที่ดีแบบพุทธศาสนา คือ วิถีสู่อิสรภาพของปัจเจกบุคคลและสันติภาพของสังคมหรือมนุษยชาติโดยรวม

แต่หากเราจะจำกัดความเฉพาะเจาะจงว่า ชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะคือ การมีส่วนร่วมในการต่อสู้ปกป้องสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรมทางสังคมการเมือง และตั้งคำถามเชิงรูปธรรมว่า ชีวิตทางจริยธรรมแบบพุทธแปลกแยกหรือกลมกลืนกับชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะ ดังกล่าวนี้อหรือไม่? ผู้เขียนคิดว่าวิธีที่จะตอบปัญหานี้ได้ดีที่สุดมี ๒ วิธี คือ ไปดูตัวอย่างการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งบูรณาการหลักจริยธรรมพุทธและจริยธรรมสากลเป็นแบบวิถีแห่งชีวิตที่ดีของตนเอง และไปดูตัวอย่างของสังคมซึ่งบูรณาการหลักจริยธรรมทั้งสองนั้นเป็นแบบวิถีของสังคมที่ดี

ตัวอย่างแรก เราพอเห็นได้จากวิถีชีวิตของบุคคลสำคัญในบ้านเราอยู่บ้าง เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุที่พยายามเสนอความหมายในเชิงสนับสนุนกันระหว่างพุทธธรรมกับหลักสิทธิ เสรีภาพ ภราดรภาพ ความเสมอภาค ความเป็นประชาธิปไตย ธัมมิกสังคมนิยม เป็นต้น และกุหลาบ สายประดิษฐ์ ซึ่งถูกมองว่าเป็นทั้งพุทธและมาร์กซิสต์นั้น<sup>๓๒</sup> พระไพศาล วิสาโล ก็กล่าวถึงว่า

สิ่งสำคัญสูงสุดของคุณกุหลาบ...ที่ยังจะมีอิทธิพลและแรงบันดาลใจแก่ผู้คนทั้งปัจจุบันและอนาคตก็คือ ความอุทิศตนเพื่อสิ่งที่ตั้งงาม ความเคียดแค้นต่อความอยุติธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละและใช้ปัญญาอย่างดีที่สุดเพื่อส่วนรวม รวมไปถึงการขัดเกลาก่อนตนเองควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงสังคม<sup>๓๓</sup> (ตัวหนาเน้นโดยผู้เขียน)

บุคคลอื่นๆที่วิถีชีวิตของเขาสะท้อนความกลมกลืนระหว่างจริยธรรมพุทธกับจริยธรรมภาคสาธารณะ ก็เช่น สุนทรภู่ คีรีติวงศ์ ประเวศ วะสี วณิดา ตันติวิทยาพิทักษ์ เป็นต้น ส่วนตัวอย่างหลังผู้เขียนเห็นว่าเครือข่ายสันติอโศก เครือข่ายพุทธิกา เสนอสังฆาตย์ ก็ค่อนข้างชัดเจนว่ากิจกรรมและบทบาททางสังคมของกลุ่มต่างๆเหล่านี้ อยู่บนวิถีแห่งเอกภาพระหว่างชีวิตทางจริยธรรมของปัจเจกกับชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะ

อย่างไรก็ตาม การระบุถึงความเป็นเอกภาพกันระหว่างจริยธรรมของปัจเจกบุคคลแบบพุทธกับจริยธรรมภาคสาธารณะที่แสดงออกผ่านวิถีชีวิตของบุคคลและสังคม ชุมชน หรือเครือข่ายต่างๆ จำเป็นต้องอาศัยการศึกษาอย่างละเอียดรอบด้านอีกต่างหาก บางตัวอย่างที่ยกมานี้ ผู้เขียนเพียงแต่ต้องการชี้ให้เห็นว่า สำหรับชาวพุทธที่เข้าใจ (และเห็นคุณค่า) จริยธรรมแบบพุทธและจริยธรรมสากลอย่างตรงตามสาระที่แท้ ย่อมไม่มีวิถีชีวิตที่แยกส่วนระหว่างชีวิตทางจริยธรรมของปัจเจกและชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะ

<sup>๓๒</sup> ดู ประภัตร เสวิกุล.บทบาทของนายกุหลาบ สายประดิษฐ์ กับวิถีชีวิตประชาธิปไตย.(กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๙), ๘๐.

<sup>๓๓</sup> เพิ่งอ้าง, น. ๑๐๑.

### บทสรุป

ถ้าเรายอมรับว่า จริยธรรมพุทธศาสนากับจริยธรรมสากล แม้จะแตกต่างโดยพื้นฐานที่มา และตรรกะทางจริยศาสตร์ แต่โดยสาระสำคัญของหลักการและเป้าหมายของคุณค่าทางจริยธรรมแล้ว ต่างก็เป็นไปเพื่อส่งเสริมการเคารพในคุณค่าของมนุษย์อย่างเท่าเทียม ส่งเสริมประโยชน์สุขและสันติภาพของโลก เรา ย่อมจะยอมรับต่อไปว่า การบูรณาการจริยธรรมพุทธและจริยธรรมสากลอย่างเหมาะสม เพื่อสร้าง วัฒนธรรมแห่งความกลมกลืนระหว่างวิถีชีวิตทางจริยธรรมของปัจเจกกับชีวิตทางจริยธรรมภาคสาธารณะ เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสังคมไทย ประเด็นที่ผู้เขียนอยากฝากให้ช่วยกันคิดต่อ คือ เราควรมีแนวทางอย่างไร บ้างในการบูรณาการหลักจริยธรรมทั้งสองนี้ให้เป็นวัฒนธรรมแห่งวิถีชีวิตและสังคมไทยต่อไป ©